

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА
ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ
КАФЕДРА ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

КВАЛІФІКАЦІЙНА МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

на тему

«МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ У ДЕРЖАВНИХ
СЛУЖБОВЦІВ»

Студент 2 курсу магістратури заочної форми
навчання спеціальності 281
«Публічне управління та адміністрування»
освітньо-наукової програми «Державна служба»
Бондаренко Тимофій Артемович

Наукова керівниця
к.пед.н., доц. Ларіна Наталія Борисівна

Засвідчую, що в цій кваліфікаційній роботі
немає заповичень із праць інших авторів без
відповідних посилань

Студент

(підпис)

Робота допущена до захисту в екзаменаційній комісії рішенням кафедри
публічної політики від «06» грудня 2024 р., протокол № 5.

Завідувачка кафедри публічної політики, докторка юридичних наук,
професорка, Заслужений юрист України
Корчак Наталія Миколаївна

(підпис)

Київ – 2024

До захисту
12.12.2024
ЧК

АНОТАЦІЯ

Бондаренко Т.А. Механізми формування правосвідомості у державних службовців – Кваліфікаційна магістерська робота.

Кваліфікаційна магістерська робота на здобуття ступеня вищої освіти другого (магістерського) рівня галузі знань 28 «Публічне управління та адміністрування», спеціальності 281 «Публічне управління та адміністрування», освітньо-наукової програми «Державна служба». – Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ, 2024.

Зміст роботи. У кваліфікаційній магістерській роботі розглянуті питання розвитку правосвідомості державних службовців на базових теоретичних підходах та сучасних концептуальних принципах. Доведено, що тематика є актуальною з погляду досліджень конституційних, організаційно-правових аспектів розвитку правосвідомості державних службовців.

В роботі виокремлено принципи правової свідомості державних службовців сфері державного управління – верховенство права, законність, професіоналізм. Проаналізовано понятійне поле дослідження, уточнено визначення поняття «правосвідомість».

В роботі охарактеризовані сучасні механізми забезпечення розвитку правосвідомості державних службовців в умовах реформування державного управління в контексті морально-ціннісних європейських стандартів, зокрема: інституціональний, регулювальний (або юридичний); ціннісно-правовий мотиваційно-психологічний.

Запропоновані принципи доброго врядування (належного), які вперше були розроблені SIGMA (2014) на замовлення Європейської Комісії й уніфіковані в 2023 році. Узагальнено інновації Європейської ради, прийняті протягом 2022 – 2023 років. Розроблені та обґрунтовані практичні рекомендації органам державної влади та органам місцевого самоврядування щодо вдосконалення механізмів розвитку правосвідомості державних службовців.

Ключові слова: правосвідомість, доброчесність, протидія корупції; інституціональний, ціннісно-правовий, регулятивний механізми, державні/державні службовці, державне управління, європейські стандарти.

ABSTRACT

Bondarenko Tymofii. Mechanisms of formation of legal awareness among civil servants. – Qualification master's thesis in the form of a manuscript.

Qualification master's thesis for the degree of higher education of the second (master's) level in the field of knowledge 28 'Public Administration and Management', speciality 281 'Public Administration and Management.' – Educational and Research Institute of Public Administration and Civil Service of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, 2024.

Contents of the instruction.

Content of the work. The qualification master's thesis considers the issues of developing the legal awareness of public servants based on basic theoretical approaches and modern conceptual principles. It is proven that the topic is relevant from the point of view of research into the constitutional, organizational and legal aspects of developing the legal awareness of public servants.

The paper identifies the principles of legal awareness of public servants in the field of public administration - the rule of law, legality, professionalism. The conceptual field of research is analyzed, the definition of the concept of "legal awareness" is clarified.

The paper describes modern mechanisms for ensuring the development of the legal awareness of public servants in the context of public administration reform in the context of moral and value-based European standards, in particular: institutional, regulatory (or legal); value-based, motivational and psychological.

The principles of good governance (proper) are proposed, which were first developed by SIGMA (2014) at the request of the European Commission and unified in 2023. The innovations of the European Council adopted during 2022-2023 are summarized. Scientific and practical recommendations for state authorities and local governments on improving mechanisms for ensuring the development of legal awareness of public servants.

Keywords: legal awareness, integrity, combating corruption; institutional, value-based, regulatory mechanisms, public/civil servants, public administration, European standards.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ.....	10
1.1. Ступінь розробки наукової проблеми: еволюційний підхід	10
1.2 Аналіз понятійного поля дослідження.....	21
Висновки до розділу 1.....	31
РОЗДІЛ 2 ХАРАКТЕРИСТИКА МЕХАНІЗМІВ ФОРМУВАННЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ	33
2.1 Формування та розвиток правосвідомості державних службовців в умовах реформування державного управління та воєнного стану в Україні	33
2.2 Механізми забезпечення розвитку правосвідомості державних службовців в контексті морально-ціннісних європейських стандартів	44
Висновки до розділу 2.....	61
РОЗДІЛ 3 ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ РОЗВИТКУ ПРАВОСВІДОМОСТІ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ	63
3.1 Добросовісність як інструмент протидії корупції у вдосконаленні механізмів формування та розвитку правосвідомості державних службовців....	63
3.2. Рекомендації органам влади з удосконалення механізмів формування та розвитку правосвідомості державних службовців в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови України.....	71
Висновки до розділу 3.....	79
ВИСНОВКИ.....	81
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	87
ДОДАТКИ.....	104

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Питання функціонування правової свідомості як соціально-правового феномену активно дискутується у наукових колах останніми роками. Такий інтерес зумовлений насамперед розумінням того, що правосвідомість безпосередньо здійснює вплив не лише на стан правопорядку та законності в державі, а й формує специфічну культуру громадян, світоглядне підґрунтя, з якої розвиваються моральні, духовні та правові цінності нації. В нашій державі, яка успадкувала радянську складову суспільного життя, вкрай необхідно мати такі механізми «перезавантаження» суспільства на глобальні принципи реалізації свобод та прав громадянина, які здатні генерувати відповідні пріоритети у розвиток правосвідомості суспільства, громадян. На думку науковців, яку ми поділяємо, правосвідомість є також механізмом впливу на людину і суспільство, який здатний змінити стан впливу останнього. Тому дослідження проблем формування та розвитку правосвідомості у сфері державного управління, виявлення причин її деформації є одним із пріоритетних питань на етапі трансформації нашої країни до морально-ціннісних європейських стандартів.

Теоретичною основою дослідження стали праці вчених у галузі юриспруденції, філософії, психології та соціології. У юридичній науці щодо методології дослідження переважно використовувалися наукові розвідки з теорії права, філософії права, психології права.

Проте, не зважаючи на значний науковий інтерес до вивчення категорії «правосвідомість» у галузі права, ця тема є малодосліджуваною в сфері знань 281 «Публічне управління та адміністрування», що створює суттєву науково-практичну прогалину. Зазначене вказує на актуальність обраної теми дослідження «Механізми формування правосвідомості у державних

службовців», його недостатню теоретичну розробленість та відсутність практичних рекомендацій органам влади у цій сфері діяльності.

Метою магістерської роботи є теоретичне обґрунтування формування та розвитку правосвідомості державних службовців» та розробка практичних рекомендацій щодо вдосконалення механізмів їх забезпечення в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови України.

Для досягнення поставленої мети в роботі визначено комплекс *завдань*:

- дослідити ступінь наукової розробленості проблеми формування правосвідомості державних в умовах реформування державного управління;
- систематизувати понятійне поле дослідження, уточнити поняття терміну «правосвідомість» та дефініції «механізми формування правосвідомості державних службовців»;
- з'ясувати особливості реформування державного управління в Україні, що потребують першочергового унормування у державно-управлінських рішеннях відповідно до стандартів ЄС;
- охарактеризувати механізми формування та розвитку правосвідомості державних службовців в контексті морально-ціннісних європейських стандартів (інституціональний; регулятивний, ціннісно-правовий);
- дослідити рівень сформованості правосвідомості майбутніх державних службовців, а також базові проблеми, з якими стикається молодь у плануванні професійно-службової кар'єри;
- розкрити вплив інструменту доброчесності у протидії корупції на вдосконалення формування та розвитку правосвідомості державних службовців в умовах реформування державного управління;
- розробити та обґрунтувати практичні рекомендації органам влади з вдосконалення механізмів формування та розвитку правосвідомості державних

службовців в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови України.

Об'єктом дослідження є правосвідомість як соціально-правовий феномен.

Предметом дослідження є механізми формування правосвідомості державних службовців.

Методи дослідження, які використовувалися в кваліфікаційній магістерській роботі: спеціально-наукові, загальнотеоретичні та філософські методи пізнання. Крім того, використання системного методу дозволило дослідити правову свідомість як частину правової системи суспільства та порядок реалізації права людини. Діалектичний підхід до пізнання сприяв аналізу зв'язку правосвідомості з іншими категоріями, а також іншими сферами діяльності, зокрема державним управлінням, психологією, економікою, політикою, культурою тощо.

Використання дедуктивного та індуктивного методів дозволило досягти необхідного рівня деталізації або розширення знахідок. Кібернетичний підхід мав включення правосвідомості як явища, що контролюється ззовні.

Статистично-математичний метод у поєднанні дав змогу перевірити історію та поточний стан реформи державного управління в Україні, можливість впровадження інституціонального та юридичного механізмів у розвитку правосвідомості державних службовців.

Під час дослідження також використовувалися такі наукові методи, як узагальнення, аналогія, спостереження, аналіз і синтез тощо.

Нормативно-правову базу дослідження становлять Конституція України, а також закони та інші нормативно-правові акти, які формують нормативно-правову базу для функціонування та розвитку правосвідомості, зокрема для існування громадського суспільства у майбутніх державних службовців першого та другого рівнів вищої освіти тощо.

Наукова новизна отриманих результатів пояснюється тим, що магістерська робота є однією з перших комплексних досліджень у галузі знань 28 «Публічне управління та адміністрування» з теоретичних засад розвитку правосвідомості державних службовців в умовах реформування державного управління та розробки практичних рекомендацій органам влади з вдосконалення механізмів їх забезпечення в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови України: здійснено теоретичне обґрунтування розвитку правосвідомості державних службовців на основі еволюційного підходу, деталізовано механізми їх забезпечення, зокрема: інституціональний; регулятивний, ціннісно-правовий, які сприяли визначенню структурно-функціональних особливостей проведення реформ у сфері державного управління із зазначенням сучасних тенденцій та протиріч, що потребують першочергового унормування у прийнятті державно-управлінських рішень в Україні в контексті морально-ціннісних європейських стандартів.

Удосконалено: принципи теоретичних засад розвитку правосвідомості державних службовців, що сприяло уточненню науково-понятійного апарату дослідження, дефініцій *«правосвідомість»*, *«механізми розвитку правосвідомості державних службовців»*;

– місце правосвідомості у системі публічного управління та адміністрування, що безпосередньо впливає на інтелектуально-психологічний рівень сприйняття ними процесу розвитку правосвідомості в контексті морально-ціннісних європейських стандартів та їх застосування під час практичної діяльності;

– технологію проведення емпіричного дослідження щодо діагностування рівня сформованості правосвідомості у майбутніх державних службовців, виявлення сучасних тенденцій, а також базових проблем, з якими стикається молодь у професійному кар'єрному зростанні на державній службі.

Набули подальшого розвитку: понятійний апарат дослідження, зокрема, уточнено автором визначення терміну «правосвідомість» та дефініцію «механізми розвитку правосвідомості державних службовців; інструмент доброчесності у протидії корупції; практичні рекомендації органам влади з вдосконалення механізмів розвитку правосвідомості державних службовців в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови України..

Практичне значення отриманих результатів відображено у практичній діяльності державних органів влади та органів місцевого самоврядування. Висновки магістерській роботі можуть стати основою для підвищення рівня правосвідомості державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування; *у навчальній діяльності:* під час створення навчально-методичних матеріалів для магістрів освітніх програм «Державна служба» за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування» з таких навчальних дисциплін «Основи державної служби», «Теорія та методологія державного управління», «Основи управління персоналом на державній службі».

Структура магістерської роботи зумовлена метою та завданнями дослідження і складається зі вступу, 3 розділів, що містять 6 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг магістерській роботі становить 94 сторінки, з яких основний текст – 69 сторінок. Список використаних джерел містить 113 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ

1.1 Ступінь розробки наукової проблеми: еволюційний підхід

Понад тридцять років своєї незалежності українська держава намагається створити механізми для «перезавантаження» суспільства на глобальні принципи прав і свобод людини. Ці механізми мають бути спрямовані на формування правосвідомості та правової культури як окремих осіб, так і соціальних колективів, вироблення відповідних пріоритетів соціально-правового розвитку та функціонування суспільства. Правосвідомість, у свою чергу, є не лише засобом впливу на людей і суспільство, а також станом гармонійної взаємодії між державною владою та суспільством. Тому проблема запровадження механізмів формування та розвитку правосвідомості державних службовців є однією з пріоритетних у системі професіоналізації державної служби. Адже створення прав свобод членів громадянського суспільства залежить від високого ступеня розвитку правосвідомості державних службовців та мотивації їхніх дій, на них покладається прийняття рішення щодо управління, які впливають на долі громадян і визначають майбутнє України. Однак запровадження нових правил з надання державних послуг та створення нормативної бази ускладнює процес розвитку правосвідомості, що можна сприймати як певні ризики у практичній реалізації цього явища у вигляді відсутності правової компетентності [52]. Поява цих різноманітних явищ в кінцевому підсумку призводить до порушень Основного Закону України та

інших нормативно-правових актів, а також до порушень прав і свобод громадян, перешкоджає створенню законослухняного суспільства [53].

Саме Конституція України визначає завдання створення демократичної, соціальної, правової держави, які неможливо вирішити без розвитку необхідної правосвідомості та правового досвіду населення і суспільства [53]. Отже, в рамках інтеграції України до Європейського Союзу значний вплив має переосмислення та впровадження нових демократичних засад суспільного життя, що потребує критичної оцінки підходів до формування та розвитку правосвідомості державних службовців, навчання їх нових етичних принципів. Це принесе більшу користь об'єктивній та адекватній оцінці проблем, які сьогодні існують у державній службі та перешкоджають впевненому і послідовному руху до становлення правової держави і громадянського суспільства, перетворення державного управління на публічне управління.

Таким чином, питання допуску до державної служби осіб з високим рівнем правосвідомості та професійної компетентності наразі є актуальним, що, відповідно, покладає на громадськість відповідальність за визначення певних критеріїв оцінки правової обізнаності кандидатів на ті чи інші посади державної служби [54].

Питання формування правосвідомості постійно перебуває на порядку денному національних та міжнародних дослідників. Значний внесок у дослідження на засадах еволюційного підходу та аналізу концептуального поля здійснили: Ю. Антоян [55], Т. Бачинський [56], Б. Кістяківський [58], М. Козюбра [59], Л. Петражицький [60], Є. Трубецький [61], І. Фарбер [62], Б. Чичерін [63], Г. Шершеневич [64] та інші.

Ця тематика є актуальною з погляду досліджень організаційних, нормативно-правових, конституційних, ціннісно-етичних, мотиваційно-професійних та гендерних аспектів формування та розвитку правосвідомості у

наукових працях таких учених як: Т. Гарасимів [81-82], Д. Забзалюк [86], Ю. Калиновський [87-88], Н. Корчак [89], Н. Ларіна [89], Т. Михайліна [90-93], В. Муж [94-97], І. Омельчук [98], І. Панчук [99], П. Рабінович [100-102], А. Рачинський [103-105], І. Ряшко [106], О. Словська [107], Скакун [108], С. Хаджирадєва [109-110] та інші.

Другим мотиваційним чинником дослідження правосвідомості державних службовців є існуючі інтеграційні процеси до ЄС, які активно здійснює Українська держава в умовах сучасних глобальних викликів та криз, серед яких перш за все повномасштабна війна в Україні проти російської агресії. Перед суспільством стоїть важливе завдання перегляду та прийняти нових соціальних цінностей, пов'язаних з демократією життя суспільства в контексті боротьби за свободу та суверенітет. Це зумовлює критичний розгляд методів виховання та усвідомлення правосвідомості державними службами та службами в органах місцевого самоврядування, прищеплення їм нових правових засад. Тому значне збільшення досліджень з питань правової обізнаності є цінним аспектом державного управління та державної служби, особливо з погляду дотримання правових норм та морально-етичних європейських стандартів [34].

Успішна реалізація реформ державного управління в контексті демократичного розвитку нашої країни потребує єдиного поля розвиненої демократії, активної участі громадян у її правовому, політичному та соціально-економічному житті, що визначається високим рівнем правосвідомості населення. Такі ознаки формування правосвідомості характерні для країн, які переходять від патерналістського до ліберально-демократичного типу, що впливає на процес демократичної легітимації державної влади. Перспективним у цьому моделюванні влади є розвиток громадянської активності та волонтерства, які активізувалися з 2014 року з початком війни на сході України, тривають й понині. Однак без належної державної підтримки, за відсутності

належної правової освіти та її популяризації в суспільстві, вони можуть зрештою зійти нанівець [82].

Таким чином, наявність ефективних механізмів розвитку правосвідомості державних службовців сприятиме пошуку демократичної моделі розвитку та реалізації громадянського суспільства. демократичних принципів, до яких належать відокремлення державної влади від влади громадських інституцій, повага до верховенства права, суверенітету народу. Все це вимагає усвідомлення цінності правових норм, їх практичної значущості та необхідності розвитку і підвищення правосвідомості державних службовців у системі професіоналізації державної служби. В цьому аспекті правосвідомість є відображенням реалізації правових відносин у суспільстві та показником знання і важливості правових норм для громад.

Зазначимо, що історія дослідження правосвідомості почалося ще в античні часи, про що свідчать наукові праці відомих філософів, давньогрецьких учених Сократа, Платона, Аристотеля, Цицерона та ін. В таблиці 1.1. нами здійснено аналіз концепцій формування та розвитку правосвідомості людини.

Основні першоджерела правової обізнаності в контексті співвідношення природного і позитивного права, яке спрямоване на моральне значення принципів законів, обґрунтування ідеалів природного права, що ґрунтується на природних правах людини як джерелі права, в Давньоруській державі були князівське законодавство, договори Русі з Візантією, звичаєве право, Руська Правда, канонічне (церковне) законодавство та інші [74, с. 29].

Хранителем правових традицій Київської Русі була місцева громада під назвою «верв», яка складалася з найстаріших і найавторитетніших представників. Вони ж виконували функції верховного суду [71, с. 179].

Таблиця 1.1

Історіографічний аналіз дослідження правосвідомості в науковій літературі
в епоху античності

ПІБ учених, філософів	Суть концепцій учених, філософів	Література
Сократ	Природньо-правові концепції Сократа відображають вплив моральних, етичних сторін життя людини на формування її особистісних якостей, що змінило тогочасну систему цінностей, визначаючи пріоритетними чинниками суспільства	Гетьманчук М. П. Філософія: навчальний посібник. Львів, 2009. 307 с. [121].
Платон	Філософсько-правові погляди Платона щодо формування правосвідомості людини виражені в діалозі «Держава», де кожен має займатися своєю справою: швець, хлібороб, воїн і правитель, і стани яких не лише не рівні, а спадкоємні і замкнуті. Перехід з одного стану в іншим, на думку Платона, є немислимим. Однак філософ засуджує крайнощі бідності і багатства, яке розколює суспільство, в негативно впливає на формування правової свідомості. Платон ставить вище судження філософів за закони держави.	Платон. Держава. Зібрання творів у 4-х т. Т.3. К.: Думка, 1994. 654 с. VII, 512 [67].
Аристотель	В трактатах «Політика», «Велика етика» та ін. філософ стверджував, що чесноти громадянина полягають в здатності підкорятися законом та владі держави, в якій ти живеш. Філософи мають аналізувати закони й піддавати їх критиці, надаючи важливого значення знанням, завдяки яким здійснюється управління суспільними справами. Як прихильник стабільного права, філософ особливу роль покладав на наявність правосвідомості громадян, що вплине на стабільний порядок в державі. «Найкращий державний устрій будується на правосвідомості його громадян, - зазначає філософ у своїх трактатах.	Муж В.В. Кореляція правосвідомості та права. Порівняльно-аналітичне право. 2015. № 6. С. 36-39 [65, с. 171].
Цицерон	Державно-правові вчення Цицерона висловлені у діалозі «Про державу», в якому є міркування, що здобули єдність управління повагою на правовій свідомості.	Гетьманчук М. П. Філософія: навчальний посібник. Львів, 2009. 307 с. [121].

У свідомості тогочасних еліт, до яких без сумніву належали і самі літописці, не існувало конфлікту інтересів між громадою та владою, тому що

джерелом влади був народ, який через віче здійснював функції управління, тимчасово доручаючи тому чи іншому князю повноваження щодо забезпечення інтересів громади, найважливішим з яких була організація оборони та захисту, за що вони отримували певну данину [78]. Участь громади у веденні державних справ свідчить про рівень розвитку тогочасної суспільної свідомості, в тому числі і правосвідомості. З прийняттям християнства релігійні норми увійшли в правовий обіг, що вплинуло на морально-етичні переконання тогочасних українців.

Однак середньовіччя характеризувалося класовою нерівністю та великою роллю церкви в суспільному житті. Аналіз показав, що для християнської філософії середньовіччя рівність вважалася релігійним правилом віри, яке впливало з того, як люди бачили Бога («всі люди рівні перед Богом»), та вона не мала нічого спільного з класовою нерівністю в громаді. Усі ці погляди охоплюють різноманітні філософські та етичні питання заслуг і винагород, відображають соціально-політичний контекст кастових суспільств:

- 1) успадкування привілеїв чи позбавлень;
- 2) релігійно-правовий характер соціальної диференціації.

Очевидно, що таке середовище не сприяло розвитку правосвідомості. Важко поважати принципи права, коли вони регулюють відносини, залежні від класового статусу. Такий стан речей призвів до деформації правосвідомості в нашому розумінні.

У сферах філософії Відродження та Просвітництва концепція соціальної рівності набуває світового характеру, спонукаючи до запитань про природну рівність індивідів. Особливо в період розвитку буржуазного суспільства ця теза була підхоплена прогресивними ідеологами, які ідеями «свободи, рівності та братерства» протиставили феодальному та становому світоустрою [9, с. 101]. Висунення на перше місце людини, її знань, умінь, навичок, творчого

потенціалу, а також ідеї рівності та свободи зумовили пошук нових підходів до вивчення індивідуальної та суспільної свідомості. Це, у свою чергу, дало поштовх до уточнення феномену правосвідомості (див. табл. 1.2).

Таблиця 1.2.

Еволюційний аналіз дослідження правосвідомості українцями

ПІБ учених	Суть концепцій учених, філософів	Література
Г. Сковорода	Життєдайна філософія серця Григорія Сковороди	136
О. Кістяківський	На думку вченого, становище людини в Російській імперії того часу було далеким від принципу свободи, а суспільство деградувало під впливом імперіалізму. Тому існує потреба в правовій обізнаності людей, свободі слова та думки як необхідних чинників формування правосвідомості суспільства. В іншому випадку інформаційні обмеження громадян неминуче призведуть до її деформації.	[101, с. 90]
І. Ільїн	Правосвідомість включає в себе не тільки «знання» і «мислення», але й ідеї, волю, почуття, людську душу і людський інстинкт. У його розумінні, передумовою нормального, здорового права є сама людина, її правосвідомість.	[88, с. 95]
Л. Петражицький	Розвиток суспільної правосвідомості є структурним елементом психології права. Авторська теорія полягає в тому, що поряд з позитивним правом, є інтуїтивне право, яке не ґрунтується на жодних «авторитетних і нормативних» фактах (законах, звичаях, судових рішеннях тощо).	[55, с. 9].
Б. Чичерін	Відомий представник неогегелівської філософії права обстоює концепцію природного права змінного складу. Основою цієї концепції є природне право з метафізичним принципом світосприйняття, підвищення обізнаності громадськості а відтак і в юридичній практиці. Людське вираження права як ідеалу неможливе без формування правосвідомості.	[78, с. 56-57]
П. Новгородцев	Правосвідомість не може будуватися на залежності та підпорядкуванні («Вступ до філософії права. Криза сучасної правосвідомості»). На цьому ґрунті зростає правовий нігілізм, що унеможлиблює рівноправний діалог між громадянами і державою. Тому правова держава можлива лише там, де забезпечені умови для вільного морального розвитку особистості.	[73, с. 48].

Заслужують на детальне вивчення погляди українських учених Козацької та після козацької доби, зокрема ученого-філософа Григорія Сквороди, історика права О. Кістяківського, П. Новгородцева, Л. Петражицького, Е. Трубецької, Б. Чичеріна та інші [98, с. 33]. У таблиці 1.2. окреслені їх концепції щодо розвитку правосвідомості в козаків, української інтелігенції.

Поділяємо погляди Ю. Гоцуляка, О. Олійника, С. Оріховського щодо емпіричного складу нашої правосвідомості як внутрішньо-психічного індивідуального переживання [73, с. 37]. Розуміння правопорядку – це складний взаємозв'язок між індивідами, які «вступають» у спілкування, а отже, це його сутність як особливий вид формалізованого зв'язку між людьми. Правопорядок, як відомо, пов'язаний з людською психікою, «він у свідомості людей», але він не збігається з індивідуальним психічним життям, він протистоїть йому як певна самостійна реальність, як певні відносини між людьми. Досліджуючи формування правопорядку, вони пов'язували досить часто з психікою людини, що свідчило про значну роль психології права у цій сфері.

Видатною постаттю української правової думки є академік Української академії наук Станіслав Дністрянський, уродженець Тернопільщини. Ми зосередимося на його праці 1928 року «Сімейне право Закарпатської України». Розмірковуючи про право, що впливає з соціальних зв'язків, С. Дністрянський писав: «Сім'я творить своє специфічне сімейне право у власному обсязі, яке не потребує окремої влади держави, яке народжується з безпосередньої влади самої сім'ї» [37, с. 6]. На думку автора, право, закріплене в сім'ї, і сім'я дозволяє враховувати моральні цінності змісту правосвідомості.

На думку П. Рабіновича, існує фундаментальна потреба виховувати в людях почуття особистої поваги до закону, «детальне обґрунтування і

роз'яснення того, що при соціалізмі людина ніби руками закону отримує сьогодні (і отримає в майбутньому) всі наявні в суспільстві блага і можливості (свободи), необхідні для її існування і всебічного розвитку, самореалізації та вдосконалення. Вони допомагають запобігти або подолати появу однобічних поглядів на право як інструмент примусу, джерело відповідальності та засіб обмеження особистих свобод – словом як на невиправдану, непотрібну перешкоду на шляху життєвих планів людей. Для того, щоб повага до права і законності стала особистим переконанням кожної людини, важливо пропагувати ідею, що цінність поваги до закону має стати особистим переконанням кожного. Це буде ефективним, якщо впроваджувати повагу до права і законності у свідомість змалечку, враховуючи вікові особливості свідомості молоді загалом, і несформованої правосвідомості, зокрема [10, с. 123]. Вищезазначені положення автора про необхідність виховання громадян у дусі поваги до права і верховенства права без застосування примусу, а в результаті їх внутрішніх переконань, які можуть бути сформовані власною культурною спадщиною або прищеплені їм державою, є надзвичайно цінними в наш час.

Розглядала правосвідомість в рамках суспільної свідомості дослідниця Є. Лукашева. У своїй праці 1973 року «Соціалістична правосвідомість і законність» авторка підкреслила, що кінцева мета юридичних наук припинила б розкриття сутності поведінки і діяльності людини в суспільстві [38, с. 48]. Хоч юридичні науки охоплюють широке коло питань, їх основна увага приділяється сфері державно-правових відносин, структурі свідомості та поведінки в цій сфері.

У 1979 році вийшла монографія «Правове виховання і соціальна активність населення» за авторством В. Зеніна, М. Козюбри та В. Оксамитного, в якій підкреслюється нерозривний зв'язок між культурою і правом та

розглядаються особливості правосвідомості різних категорій населення, в тому числі молоді. Автори вважають, що «для успішного проведення правового виховання та його вдосконалення велике значення має знання аудиторії і, перш за все, правова обізнаність аудиторії» [39, с. 81].

На думку М. Козюбри, концепція правосвідомості різних категорій населення у 1988 році, соціалістична система не може ефективно функціонувати без пошуку нових методів творчої активності мас у всіх сферах суспільного життя [39 с. 5]. Найсуттєвішим має стати залучення населення до масової участі у вирішенні проблем країни, правильне формування громадської думки та посилення її впливу на наше повсякденне життя. Звичайно, думки ідеологічно заангажовані проти соціалістичного ладу і книга свого часу зазнала партійно-комуністичної цензури, але важливі деталі досить інтригують. Підвищення творчої активності мас в усіх галузях обов'язково включає правову активність. Автори розкриває необхідність правової освіти населення та підвищення ролі суспільства в управлінні справами, тобто у практичній правовій діяльності, що не подалося партократам радянської доби.

Науковці того періоду не завжди через власні погляди розглядали правосвідомість заангажовано у розумінні соціалістичного права, а часто здійснювали це відображення через тоталітарний тиск. Українські ж правники за кордоном вказували на те, що в умовах терору, диктатури правосвідомість, м'яко кажучи, не могла виконувати свої функції, і зокрема була деформована у свідомості радянських юристів.

Сучасний стан досліджень правосвідомості в Україні, на наш погляд, починається з розпаду Радянського Союзу, зокрема з дня здобуття незалежності нашої держави і триває до сьогоднішнього дня. Серед науковців, які займаються питаннями правової свідомості в системі права, слід виділити А. Штанько, О. Цуркан, М. Цимбалюк, І. Тімуш, В. Тимошенко, С. Сливка, О. Скакун, І.

Омельчук, П. Рабінович (як сучасні, так і радянські періоди), Л. Кушинська, С. Кравченко, В. Коновалова, А. Колодій, М. Кельман, Ю. Калиновський, Д. Єрмоленко, О. Деменко, Ю. Дмитрієнко, О. Данильян, Т. Гарасимів.

Окремо хотілося б звернути увагу на наукову працю Ю. Калиновського «Правова свідомість українського суспільства як соціокультурний феномен: філософсько-правова рефлексія», в якій пояснюється сутність та генезис правосвідомості, обґрунтовуються її комунікативний характер, основні причини розвитку правосвідомості сучасного українського суспільства [87, с. 4].

Останніми роками з'явилося чимало публікацій українських науковців, присвячених правосвідомості індивіда, дослідженню її структури, змісту, типів, тематичного складу, специфіки реалізації тощо. Зокрема, Я. Дмитрієнко, зробив спробу визначити історичну специфіку джерел української правосвідомості на основі виявлення специфіки давньої історичної правової літератури [74].

Політична складова в Україні завжди мала вплив на правосвідомість громадян. Це пояснюється тим, що в умовах повномасштабної війни з країною-агресоркою Росією, коли частина громадян вимушена іммігрувати в межах України та за кордон. Поширеним явищем є недовіра до влади, «розбалансування» правосвідомості її громадян. Тому, на думку Д. Сніжко, М. Черкас, єдиним правильним шляхом розвитку правосвідомості є європейський вектор вибору розвитку держави, що вплине на зменшення корупції в країні, повернення довіри до влади.

Вивченням окремих аспектів правосвідомості займалися такі зарубіжні вчені, як Дімітрій Калагеропулос (Франція), Деніз Цебо (Канада), В. Гутта (Бельгія), Р. Блом, А. Бідерман (США), Т. Шолтен (Фінляндія), А. Подгурецький (Польща), Вагнер Хауге (Норвегія), Масаї Чіба (Японія) та інші. Аналіз їх наукових праць дає підстави стверджувати, що зарубіжні вчені досліджують лише окремі аспекти правосвідомості (наприклад, усвідомлення

права та правових реалій, ставлення до певних принципів права та правових інститутів тощо).

Проведений нами еволюційний аналіз свідчить, що вплив правосвідомості на організацію суспільного життя є досить значним. Цим пояснюється включення правосвідомості до правового регулювання як одного із механізмів впливу на суспільні відносини. Особливістю правосвідомості є те, що її роль не обмежується стадією правового впливу. Правосвідомість задіяна як під час прийняття законодавства, так і під час його застосування. Більшою чи меншою мірою вона присутня у кожному компоненті нормативно-правового механізму – правових нормах, правовідносинах, виконавчих актах публічної адміністрації.

1.2. Аналіз понятійного поля дослідження

Феномен «правосвідомість» є предметом досліджень науковців, які репрезентують різні галузі науки, як-от: філософію, педагогіку, психологію, соціологію, державне управління, юриспруденцію, політологію. Намагаючись більш рельєфно дослідити сутність дефініції «правосвідомість», звернемося до довідникових джерел.

Філософська наука розглядає цю форму суспільної свідомості як сукупність поглядів і понять, що репрезентують ставлення людей до права, законності, справедливості, поняття законності. Специфіка правосвідомості із погляду загальної, соціальної та юридичної науки включає в себе конкретизацію суто соціально-психологічних аспектів цієї події. Воно виражається в постійній поведінці, яка є законною, значимою, соціальною, а також у емоційно-стереотипних оцінках світу. Правосвідомість є відображенням соціально-економічних відносин даного суспільства, залежить від чинного законодавства і впливає на створення законодавчого акту.

Понятійне навантаження терміну «свідомість» на *психолого-педагогічному рівні* відображає здатність мозку відображати реальність за допомогою відчуттів та абстрактного мислення. Емпірично вона виступає «як безперервно змінююча сукупність чуттєвих і розумових взірців», що безпосередньо постають перед суб'єктом у його «внутрішньому досвіді» та передбачаючих його практичну діяльність.

Свідомість, як вищий рівень психіки є фундаментальною ознакою особистості, оскільки дає можливість людині, по-перше, накопичувати пізнання навколишнього світу; по-друге, здійснити самопізнання, вивчати та досліджувати себе; по-третє, забезпечувати цілеспрямованість дій особистості; по-четверте, налаштування власного ставлення індивіда до чогось або когось. Саме з цим феноменом, на думку В. Лозниці, пов'язані явища, які відносяться до найбільш складних для наукового осмислення (наприклад, інстинкт). Ідеться про феномени психіки, що «перебувають» поза фокусом свідомості (тобто підсвідоме). З другого, – механізм творчої інтуїції, за яким здійснюється рекомбінація колишніх вражень, але на вищому психічному рівні (тобто надсвідоме).

Таким чином, розуміння того, що свідомість виникає і проявляється в конкретній людській діяльності, дає підстави для узагальнення: функції та призначення правосвідомості, які можна зрозуміти через результати діяльності суб'єкта правосвідомості.

Для більш чіткого розуміння правосвідомості як виду по відношенню до загального поняття «свідомість» розглянемо позицію *психологічної науки* про те, що мислення є інтелектуальною, раціональною стороною свідомості, тобто в цьому сенсі свідомість є більш широким поняттям. Крім того, мислення є більш активною стороною, а тому, на думку вчених, щоб стимулювати і змінювати спрямованість свідомості, необхідно активізувати мислення.

Правознавці пояснюють, що індивідуальну обізнаність не слід брати до уваги як абсолютну копію суспільної свідомості, а суспільну правову свідомість як арифметичну суму правосвідомостей індивідів слід враховувати, бо мікросередовище (психологічні особливості, біологічні властивості, соціальний досвід тощо) завершує самотність індивідуальної правосвідомості. Не менш важливо розуміти, що оскільки правосвідомість є загальним поняттям, що стосується соціальної свідомості, це очевидно, що вона активно обговорюється в дискусіях філософів, що вивчають перевагу (похідність) матерії над свідомістю.

Іншим важливим складником, який привносить суттєву відмінність дослідженню правосвідомості державних службовців у *державному управлінні*, що є предметом нашої дослідницької уваги, є право.

Важливо відзначити, що право має специфічний вплив на свідомість людини. Право саме по собі посилює поштовх до мотиваційних людських дій, оскільки передбачає не тільки «ми повинні», але й «ми зобов'язані» іншим. Враховуючи специфіку права, вчені дійшли висновку, що свідомість правового обов'язку набагато сильніша за свідомість моралі: право має більш ефективний (виховний) вплив на психіку індивіда та маси.

Право виступає також культурною цінністю, яка доповнила надбання людської цивілізації. Тому в сучасних дослідженнях домінує судження про право як метод соціальної регуляції, який стає виразом історично конкретних соціальних проблем і водночас варіантами їх розв'язання. Тож цілком очевидно, що правосвідомість відноситься до потаємних компонентів людської свідомості, бо, з одного боку, це пов'язано з генетичною закодованістю, а з іншого – виразом її зв'язку з оточуючою природою.

Сучасний стан досліджень правосвідомості дозволяє реконструювати логіку та схематично зобразити процес переведення правових приписів у цілком

усвідомлені дії людини, а саме: *право* (правові норми) – *правосвідомість* (в єдності правових знань, ціннісного ставлення до права та бажанні діяти відповідно до права) – *мотивація* (у вигляді правових мотивів) – *правова поведінка* [56].

Таким чином, правосвідомість є результатом осмислення закономірностей існуючого в суспільстві правового порядку, виду правової діяльності держави, її органів, поведінка правових громадян та інших учасників. *Правосвідомість як риса людини є результатом ознайомлення особи з чинним законодавством і практикою його застосування.*

Виходячи зі специфіки предмета дослідження, в довідкових джерелах акцентується увага переважно на правосвідомості як системі знань про право (а отже, залежно від ступеня цих знань розглядати емпіричне та концептуальне (наукове) правове розуміння; на її структурній своєрідності, що відображає такі аспекти, зокрема: світоглядний або інтелектуальний (теорії, погляди, ідеї) психологічний (переживання, почуття, емоції); поведінковий (правова поведінка, юридичні вчинки, злочини); про сутність правосвідомості як відображення чинного права у свідомості людини, а також оцінку в юридичних поняттях і категоріях (юридично значимий факт, суб'єктивне право, заборона, обов'язок) існуючих суспільних відносинах (уявлення про бажане право). Виокремлюють такі компоненти правосвідомості:

- 1) *за змістом* правових поглядів – *інформаційні* (пізнавальні), оціночні (аксіологічні), регулятивні (пов'язані з психологічним ставленням до поведінки, що регулюється правом);
- 2) *за формою відображення* правової дійсності – концепції, правові ідеї;
- 3) *правову психологію* та *правову ідеологію*, залежно від рівня відображення правової реальності;

- 4) *через територіальне поширення* – загальну або локальну правову обізнаність;
- 5) *за суб'єктами* – групова, національна, індивідуальна, колективна;
- 6) *за характером діяльності носіїв* – непрофесійно-юридичні, професійно-юридичні, непрофесійні.

У контексті публічного управління та адміністрування напрямами спеціальних досліджень є: поняття, сутність, структура, функції правосвідомості, її зв'язок із правом, роль у правовому механізмі регулювання суспільної взаємодії. З урахуванням останнього сформульовано судження про доцільність розгляду окремої теорії правосвідомості поряд з інтегративними частинами різних наук, що теорія правової свідомості має певне важливе значення.

Науковці успішно продемонстрували, що існують спільні принципи розвитку правосвідомості, пов'язані із соціально-економічним статусом особи, асоціацією права з іншими суспільними формами, творчим характером права.

Ми виходили з розуміння, що неможливо визначитись у питанні про своєрідність будь-якого феномена, не зваживши інформацію щодо суто науково-філологічного його тлумачення. Відтак, конкретизуємо ще одну грань характеристики правосвідомості.

Правосвідомість означає сукупність правових понять, якими володіють люди, що відображають їх оцінку відповідно до чинного законодавства, існуючого суспільного і державного ладу, а також правомірності дій і вчинків окремих громадян.

Вчені-правознавці трактують правосвідомість як різноманітне поєднання психології та ідеології, що включає в себе сукупність уявлень і знань правової діяльності, а також емоції, уподобання та настрої, пов'язані з правовою поведінкою інших, правоохоронною діяльністю тощо, включаючи в свою

структуру розуміння права, оцінку чинного законодавства та правовідносини, що забезпечується в його різних підрозділах [62; 63; 64]. Автори виокремлюють не елементи, а сфери правової свідомості, що відповідають різним галузям права, наприклад, свідомість кримінально-процесуального права, свідомість адміністративного права тощо; ціннісні відносини, що включають ставлення до права, правову поведінку людей, діяльність правоохоронних органів, індивідуальну поведінку. Значний поштовх до розвитку теорії правосвідомості дав І. Ільїн, який вбачав необхідну умову типового, здорового права, є сама людина, її правосвідомість. На думку І. Ільїна, правосвідомості будується на таких трьох принципах [60]:

- 1) добровільне підкорення існуючому праву і вірна боротьба за нове, краще право;
- 2) внутрішнє звільнення через добровільне самообмеження і пошук до свободи можна досягти, тільки через право і відповідно до права;
- 3) навчання мистецтву видобувати з його правової точки зору правильний і справедливий зміст за допомогою правосвідомості, творчого тлумачення закону.

На основі розробок вітчизняних та зарубіжних учених, автор роботи виділив структурно-функціональні особливості правосвідомості: гносеологічну, емоційно-оцінну, поведінкову, які виконують пізнавальну, оцінну та регулятивну функції. З огляду на зазначене вище, виокремлено *поведінковий аспект правосвідомості*.

Саме свідома поведінка, яка має конструктивний і творчий характер, виникає в результаті серії адаптації до постійно мінливого поля сприйняття. Крім того, соціальна специфіка людської поведінки пояснюється перетворенням внутрішніх станів у дії, що належать до соціально значущих об'єктів. Формування правової держави та становлення основ громадянського

суспільства передбачають орієнтацію на значення правосвідомості в регулюванні значущої для суспільства правової поведінки.

Калиновський Ю. вважає, що в регулятивному впливі слід визнати декілька пов'язаних між собою складових правосвідомості, а саме:

- правосвідомість не тільки важлива для розуміння особистістю мети юридично релевантної поведінки, але й є першоджерелом цього розуміння. Лише моральне усвідомлення може конкурувати з цим типом усвідомлення щодо особистісного регулювання;

- правосвідомість допомагає людині зрозуміти всі можливі шляхи досягнення мети відповідно до юридично релевантної поведінки та обрати конкретні засоби з цієї гіпотетичної кількості;

- правосвідомість (разом із усвідомлення моральності) реалізується завдяки точній оцінці соціальної, цінності обраної стратегії, досягнення правової мети.

На основі інформації Г. Климової, правосвідомість складається з трьох частин: раціонально-ідеологічного; емоційно-психологічного; поведінкового компонентів. Авторка вважає, що насамперед у правовій поведінці суб'єкта виражається фактичний зміст правосвідомості. Як наслідок, у структурі правосвідомості вона зосереджена на поведінкових компонентах, правових установках, що об'єднуються як ціннісні орієнтації суб'єкта та їхня готовність діяти у сфері правового регулювання. Правові установки та правова поведінка внутрішньо пов'язані між собою, їхні спільні стереотипи є ваговою складовою правосвідомості особистості

Правова свідомість пропагує соціально прийнятні моделі поведінки, які спостерігаються в соціальних взаємодіях і представляють актуальні правові концепції, правила та цінності. І навпаки, правові поняття, які формалізуються в системі правових норм, стають «легалізованими» в тому сенсі, що стають

переконаннями (тобто правосвідомістю) для тих, хто створює на їх основі нові правові норми; хто реалізує чинне право; хто керується ними у своїх щоденних діях, хто їх дотримується і виконує.

Поведінкова частина правосвідомості складається з мотивів правової поведінки та правових установок. Це ті компоненти, які впливають на поведінку суб'єктів права, їх спрямованість і характер. Поведінкові компоненти правової поведінки складають вольову частину правосвідомості і синтезують раціональний та емоційний компоненти і є однією зі складових правомірної поведінки. Вона часто відповідає інструкції і має юридичне значення, не змінює суті, тому є показником розвитку, дає можливість спостерігати за поведінкою суспільства або окремих осіб до об'єктивного права. Робити висновки про правові переконання, сформованість свідомості в особи, або правові знання можна лише після вчинених певних дій, що породжують правові наслідки, або реалізують набуті правові знання на практиці, у повсякденній та професійній діяльності. Як наслідок, значення поведінкової складової правосвідомості може виступати *формою правового регулювання, брати участь у зміні законодавства* [163, с. 280].

Різноманіттям філософсько-правових поглядів на правосвідомість, зокрема, це поняття включає дві суттєві суспільні категорії – право і свідомість. Правосвідомість – це суб'єкт правовідносин щодо чинного права проявляється як форма суспільної свідомості правових явищ, що працюють на його основі. Правосвідомість – це сукупність поглядів та ідей, що відображають ставлення індивідів і соціальних класів до моралі, права, справедливості та їхніх концепцій того, що є законним і незаконним.

Таким чином, у сфері енциклопедичної літератури відсутнє загальноприйняте концептуальне уявлення про цей феномен, тому дослідники також по-різному його трактують. Наше переконання ґрунтується на уявленні

про те, що цей підхід є законним, що свідчить про широкий діапазон правосвідомості та наявний науковий потенціал для її пізнання.

На сучасному етапі, на думку науковців, правова свідомість – це сукупність уявлень, понять, емоцій про чинне або бажане право, а також про дії, які стосуються галузі права – це обізнаність осіб, які входять до відповідних державних організацій, тобто думки осіб про цілі, зміст і форму встановлених державою правил поведінки. Водночас правосвідомість є іманентною ознакою не лише «авторів» правових стандартів, а й усіх осіб, які прямо чи опосередковано взаємодіють із об'єктивним правом або пов'язані з ним.

Рис 1.1 Модель тлумачення правосвідомості в науковому дискурсі.

Автор. розробка

Як бачимо, на рис. 1.1 засобом моделювання відображено тлумачення дефініції «правосвідомість», яка має правову ідеологію та правову психологію, які є основою для формування розвитку правової свідомості у державних службовців.

Це, безумовно, визначає характер розвитку правосвідомості та праворозуміння у державних службовців, напрямки структурно-функціонального застосування на – інституціональному, регулятивному (спрямовуючому), ціннісно-правовому рівнях.

Як наслідок, закладається підґрунтя для виокремлення механізмів забезпечення розвитку правосвідомості державних службовців.

Таким чином, на основі детального аналізу феномену «правосвідомість» в енциклопедичній та науковій літературі, нами здійснено авторське визначення цього поняття та дефініції «механізми забезпечення розвитку правосвідомості державних службовців»: **«правосвідомість – це соціально-психологічний феномен, який реалізується в когнітивній (пізнавальній, інформаційній), правотворчій (ціннісній, емоційній), регулятивній (спрямовуючій) функціях, що діють у суспільстві, і має певну внутрішню структуру, що включає правову психологію, правову ідеологію та поведінкові елементи, які регулюють поведінку особистості, та зовнішню структуру, яка включає законодавство, яке постійно переглядається, тлумачиться та модифікується в контексті загальної правосвідомості, а також мораль, норми і традиції, що формують правову культуру громадськості (суспільства); «механізми розвитку правосвідомості державних службовців – це комплекс інструментів, принципів, методів, підходів та форм унормування (законності) прийняття державно-управлінських рішень відповідно до структурно-функціональних особливостей реформування державного управління в контексті забезпечення інституціонального, регулятивного, нормативно-правового, мотиваційно-ціннісного розвитку правосвідомості державних службовців.**

Загалом, наведене вище поняття не суперечить нашому розумінню правосвідомості, але не варто використовувати правосвідомість як засіб оцінки права та його поширеності в суспільстві. Правосвідомість особи – це розуміння

нею закону, внутрішня оцінка чинного права і правових норм, уявлень і думка щодо можливих змін закону, це усвідомлення принципів і норм права.

Висновки до Розділу I

У першому розділі магістерської роботи розглядаються питання формування та розвитку правосвідомості державних службовців на базових теоретико-методологічних підходах та сучасних концептуальних принципах.

Визначено, що дана тема постійно перебуває у полі національних та міжнародних досліджень. Основою філософських, теоретичних та методологічних засад стали роботи Аристотеля, Софокла, Платона, Цицерона, І. Канта, В. Гегеля, Г. Келлі, Є. Кузьміна, Р. Мертон, Т. Ньюкома, С. Рубінштейна, Т. Тарахонич, Е. Фромма та інших. Заслужують на детальне вивчення погляди українських учених Козацької та після козацької доби, зокрема ученого-філософа Григорія Сковороди, істориків права С. Дністрянського, Б. Кістяківського, Е. Трубецької, Б. Чичеріна та інші.

Сучасний стан досліджень правосвідомості, на наш погляд, починається з дня здобуття Україною незалежності і триває до сьогоднішнього дня. Такий підхід дозволяє більш детально пояснити, які вплинули на розвиток правосвідомості громадян (населення) пострадянських країн, оскільки розпад цієї «імперії» призвів до створення низки нових держав з різними традиціями, підходами до культури, релігії тощо.

Проведений нами еволюційний аналіз свідчить, що особливістю правосвідомості як складової частини механізму правового регулювання є те, що її роль не обмежується стадією правового впливу. Правосвідомість задіяна як під час прийняття законодавства, так і під час його застосування. Більшою чи

меншою мірою вона присутня у кожному компоненті правового механізму – правових нормах, правовідносинах, виконавчих актах публічної адміністрації.

Проаналізовано понятійне поле дослідження, здійснено авторське визначення поняття «правосвідомість», яка є не лише якісною складовою правового регулювання, а важливою у його реалізації, оскільки формує у свідомості індивідів і суспільства мотиваційний чинник правомірної поведінки, виступаючи при цьому критерієм правового вдосконалення особистості – підвищення ступеня законності та дотримання законності.

РОЗДІЛ 2

ХАРАКТЕРИСТИКА МЕХАНІЗМІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ПРАВОСВІДОМОСТІ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ

2.1. Формування та розвиток правосвідомості державних службовців в умовах реформування державного управління та воєнного стану в Україні

Реформа державного управління відбувається завдяки створенню цифрової, сучасної і сервіс-орієнтованої держави. У цій державі формується функціональна система управління на кожному рівні, здатна виробляти та реалізовувати цільну державну політику, що враховує потреби громадян, сталого соціального розвитку та адекватної відповіді до зовнішніх і внутрішніх труднощів. Основна мета реформи державного управління – змінити методи до трьох важливих складових виконавчої влади – структури, процедури та персоналу. На практиці це означає:

- розвиток потужних і відповідних державних інституцій;
- процес розробки якісних державних рішень;
- створення професійної державної служби;
- впровадження електронного уряду;
- надання простих послуг громадянам.

Ключовими результатами реформи управління держави стали схвалені Урядом 2017 році єдині стандарти організації державних установ, які зазнали відповідної реорганізації, чіткого розділення внутрішніх функцій та запровадження директоратів розробки політики та довгострокового планування в кожному міністерстві. Також в цей же період було розповсюдження ідеї

експертів з реформ у всіх відомствах поширили на весь уряд, концепцію реалізації реформ передали державним установам.

Уряд визнав необхідність реформування системи оплати праці держслужбовців, яке розпочато в 2020-2022 роках, й удосконалена шляхом розробки нової парадигми в 2023 році. Це сприяло розвитку конкретності державних органів влади, залученню найкомпетентніших спеціалістів для державної служби [<http://surl.li/rbswz>].

В цей же період на сайті НАДС запроваджено веб-портал вакансій, де вперше бажаючі могли подати *онлайн* документи на всі вакансії посад держслужби. Розпочато створення інформаційної системи управління персоналом та нарахуванням заробітної плати (HRMIS) в державних органах влади в усіх центральних органах влади.

Повністю працює портал управління знаннями [<https://pdp.nacs.gov.ua/>]. Ця платформа призначена для сприяння професійному зростанню державних службовців, керівників місцевих органів державної влади, їх перших партнерів і заступників, посадових осіб місцевого самоврядування та інших фахівців, й активно функціонує на сайті НАДС України. Портал призначений для: забезпечення розвитку освітнього ринку у сфері професійної підготовки; інформування виконавців про наявність освітніх програм у сфері публічного управління та адміністрування. Портал управління знаннями надає клієнтам і постачальникам освітніх послуг можливість швидко і легко взаємодіяти один з одним. За цей час було завершено створення мережі ЦНАП. На початок 2022 року, тобто, до загарбницького повномасштабного вторгнення рф в Україну, мережа ЦНАП в Україні зросла до 3 тисяч. Серед них - ЦНАП 1027, 1712 віддалених пунктів, 124 місцевих підрозділи та 28 мобільних станцій. Порівняно з 2020 року приріст ЦНП став 1,5 тис.

Найпопулярнішими щодо отримання послуг є Черкаська, Волинська, Дніпропетровська та Івано-Франківська області [<http://surl.li/ozaaw>]. З метою надання допомоги громадянам України рішенням Урядом у 2022 році в бюджеті на субвенції закладено 231 млн гривень який вони змогли оформити та одержати в умовах війни завдяки функціонуванню е-платформи «Дія» [<https://center.diia.gov.ua/>].

Таким чином, Україна з нормально функціонуючим державним управлінням спроможна була створити сприятливі умови для розвитку бізнесу, знизити рівень бідності, а громадяни змогли отримати якісні державні послуги. Окрім того, процес ухвалення рішень Урядом протягом 2016-2019 роки здійснювався з врахуванням голосу громадськості. Це заклало фундамент довіри громадян до держави та сприяло розвитку їх соціальному партнерству та соціальному діалогу. Підзвітне державне управління, як на центральному, так і на місцевому рівнях, є ключовим для демократичного управління та економічного розвитку нашої країни.

Розглянемо переваги реформи державного управління на прикладі структурної схеми, поданої на рис. 2.1, які необхідно запровадити в функціонування економічного державного управління.

Як бачимо зі схеми, це вплив реформ на всіх суб'єктів управління: громадян, бізнесу та уряду. В першу чергу – *для громадян*: надання якісних та зручних державних послуг; зниження рівня корупції, скорочення бюрократичних процедур, відкрите та прозоре спілкування з державною; захист прав та інтересів громадян. Для бізнесу: єдині, прозорі та справедливі правила роботи, партнерство з державою, збільшення інвестиційних проєктів у розвиток бізнесу, сприятливий державний бізнес-клімат, зменшення корупції та бюрократії у сфері ведення бізнесу.

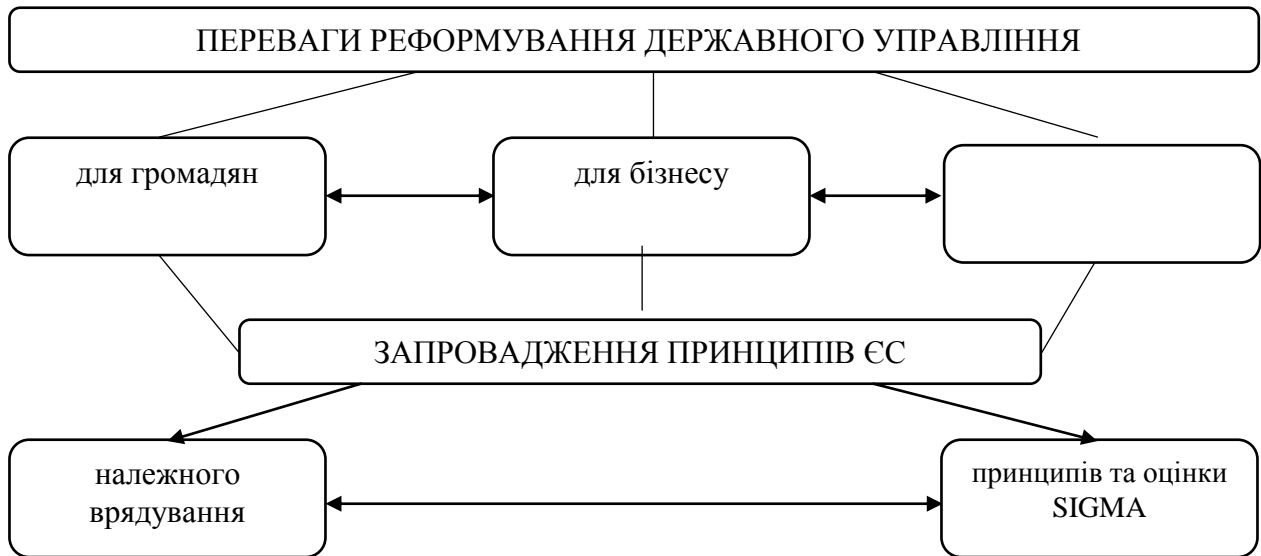

Рис. 2.1. Схематичне відображення переваг реформування державного управління. [за <https://pdp.nacs.gov.ua/>].

Для уряду переваги реформ базуються на здатності вносити реальні зміни в процес державного управління, які не зашкодять громадянам та бізнесу, підвищенню кваліфікації, професійного розвитку кар'єри державних службовців в сфері державного управління; гідні умови праці та конкурентоспроможна заробітна плата; скорочення бюрократії та уникнення корупції.

Всі ці переваги вимагають запровадження в державне управління України європейських принципів, які базуються на міжнародних стандартах якості, вільна ринкова економіка, ефективний уряд, відсутність корупції, та інших негативних аспектів суспільної системи, ефективна багатостороння комунікація. Ці Принципи доброго врядування впливають із міжнародних стандартів та передового досвіду держав-членів ЄС та Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD). Добре врядування – це відповідальність державного управління та управління державними ресурсами щодо

забезпечення результатів, які відповідають потребам суспільства. Розглянемо більш детально принципи доброго врядування, подані в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

Характеристика принципів ефективного державного управління [за

<https://pdp.nacs.gov.ua/>].

Назви принципів	Функціональні особливості
Залучення і розгляд проблем	Кожен має право голосу, його голос є результатом. <i>iusus vel facillisis</i>
Зосередження на консенсусі	У процесі прийняття рішень зберігається баланс інтересів
Відповідальність	Державні органи зобов'язуються брати на себе відповідальність і відплачувати у разі скоєння злочинів
Відповідність	Є ефективні захисні механізми прав людини для ефективного управління та суспільних інтересів в цілому
Прозорість	Рішення приймаються відповідно до закону, дані про діяльність державного управління є повною та доступною для громадян
Чуйність	Державні інститути та процедури, найбільш ефективні для своєчасного досягнення інтересів громадян.
Ефективність і результативність	Ресурси ефективні для задоволення потреб суспільства.
Дотримання закону	Правова система має бути легітимною і приносити однакову допомогу всім.

Принципами державного управління вважається всеосяжна структура стандартів, що виражає цінності та поведінку, яких громадяни та підприємці очікують від органів державного управління. Зазначені принципи вперше були розроблені SIGMA на замовлення Європейської Комісії й опубліковані у 2014 році. Пізніше вони були переглянуті й оновлені відповідно до найновіших стандартів та практик ЄС, ОЕСР та інших міжнародних організацій. Структура нових принципів ефективного державного управління 2023 року відповідає все ще діючим шести тематичних напрямках, прийнятих у 2014 році, які відображені на рис. 2.2.

До них належать: стратегія; розробка та координація політика; державна служба та управління персоналом (капіталом); організація, нагляд і підзвітність; надання послуг та оцифрування; управління фінансами державного сектора.

Рис. 2.2. Тематичні напрямки Принципів державного управління (2023 р)

32 принципи ефективного державного управління описують цінності, поведінку, результати та 270 принципів, характерних для державного сектора щодо досягнення цих результатів задля забезпечення належного адміністративного потенціалу. Структура моніторингу доповнює Принципи та підпринципи, визначає критерії та орієнтири ефективності, встановлює відповідні показники та індикатори для вимірювання фактичного впровадження реформ (рівень надання послуг адміністрацією) та подальших результатів і впливів (продуктивність впливу на суспільство).

Таблиця 2.2

Структура Принципів ефективного державного управління [за <https://pdp.nacs.gov.ua/>].

Тематичні напрямки	Внутрішні переконання
Стратегія	Уряд шукає довгострокове бачення та сприяє лідерству для амбітних, творчих організацій, які постійно розвиваються та їхній стан, здатний адаптуватися до нових труднощів.
Створення та узгодження стратегій	Уряд гарантує, що політика та бюджети є наступними, попередньо запланованими та узгодженими між урядом та іншими установами. Тоді вони впроваджуються, контролюються та оцінюються відповідно до заздалегідь запланованих цілей. Міністерства створюють спільну державну політику через прозорий процес за участю, що обґрунтовується на фактах та аналізі.
Державна служба та управління людськими ресурсами	Державні службовці підтримують професійну, законну та нейтральну поведінку. Їх обирають і підвищують на основі своїх заслуг і принципу рівних можливостей, і вони здатні ефективно виконувати свої обов'язки.
Організація, нагляд і підзвітність	Організація державного управління ефективна на кожному рівні державного управління. Організація державного управління є загальнодоступною та має визначений внутрішній і зовнішній механізм відповідності. Ефективні наглядові організації захищають права громадян та інтереси суспільства.
Цифровізація та надання послуг	Веб-сайти державного управління виставляють користувачів на передній план і надають високоякісні та доступні послуги в режимі онлайн і особисто всім особам і компаніям. Оцифрування дозволяє приймати рішення на основі даних, що забезпечують ефективні процеси, а також високоякісні та бюджетні послуги.
Управління фінансами держави	Організації управління державними справами та управління державними фінансами з надання послуг їх довгострокову життєздатність і прозорість, а також забезпечити досягнення цілей політики. Є механізми спостереження, контролю та закупівель щоб гарантувати, що державні ресурси використовуються ефективно, рентабельно та з мінімальними витратами.

Примітка авторська розробка*

Розглядаючи більш детально структуру Принципи державного управління зазначимо, що перш за все відбулися зміни в назвах напрямків. Так напрямок «Підзвітність» був змінений на «Організація, нагляд і підзвітність»; а напрямок

«Надання послуг» розширився - «Надання послуг і цифровізація» (табл. 2.2.). [Принципи державного управління (2023). OECD/SIGMA. Paris, France. 48 s. <https://www.sigmaxweb.org/publications/Principles-of-Public-Administration-2023-edition-UKR.pdf>, 17].

Ці передумови важливі для успішної реалізації цінностей принципів. Вони відображаються в системі моніторингу і не в кожному принципі:

- адекватна правова база (як первинні, так і вторинні закони);
- утворені офіційні і неформальні структури з конкретними обов'язками, які володіють відповідним потенціалом для виконання цих функцій;
- працівники з відповідними здібностями, призначені на посади за допомогою компетентного керівництва;
- орієнтація на результат як для громадян, так і для компаній;
- уряд ухвалює рішення на основі вагомих доказів і даних;
- постійний моніторинг та оцінка ефективності, що генерує механізм навчання та зворотного зв'язку;
- культура організацій відповідає бажаній поведінці та цінностям в організаціях;
- процес управління змінами.

В умовах повномасштабної війни з РФ серед заходів, які входили до реформування державного управління в Україні було прийнято рішення наблизити державні та муніципальні послуги до споживачів. Тому збільшилися не лише кількісні показники з надання послуг у ЦНАП, а також якість роботи мережі «Дія», були впроваджені нові цифрові інструменти, які підвищили стандарти якості у сфері надання державних послуг.

Розширено й перелік послуг, які надаються в центрах:

- це комплексна послуга, яка дозволяє отримати перший паспорт громадянина України з реєстраційним номером облікової картки платника податків;

- комплексний сервіс «Є-Малятко», який надає Вам 9 супутніх послуг з народженням дитини, за цією заявкою. Ця послуга також доступна в лікарні;

- утворення центрів соціальних послуг (ЦНАП), в яких доступність е-послуг динамічно збільшується відповідно до потреб населення (наприклад: резерв +; мої дипломи, дані ЄДБО тощо)

утворення сервісного центру «Резерв +» та інші.

Наразі продовжується переведення адміністративних послуг цифрову форму. На сайтах надавачів адміністративних послуг вже доступно понад 150 електронних послуг.

Створено та запущено Єдиний державний веб-портал електронних послуг «Дія». На порталі «Дія» кожен громадянин може отримати доступ до електронних послуг та інформацію про себе із сучасних електронних інформаційних ресурсів. Через портал Дія доступні 33 електронні послуги. Близько 4,5 мільйонів людей в країні користуються мобільним додатком.

Глобальні показники ефективності державного управління свідчать про те, що Україна займає низькі позиції за конкурентоспроможністю. В умовах введення воєнного стану в Україні цей рівень довіри до органів влади був постійно змінним. Ці фактори можуть посилити позицію держави, зокрема: зменшення обсягу адміністративної роботи, пов'язаної з регулюванням держави, підвищення якості послуг, що надаються, забезпечення законності та компенсації вжитих дій, ліквідація корупції; запровадження «м'якого» податкового навантаження на малий та середній бізнес; розвиток міжсуб'єктної взаємодії між владою, громадою.

Показником завершення Стратегії реформування державного управління стало передача законопроектів Уряду до парламенту та ухвалення двох законів. Для створення професійної державної служби та реалізації визначеної Стратегії Національного агентства з питань державної служби (НАДС) вирішувалися такі завдання:

1. Оновлення конкурсних процесів для забезпечення їх прозорості на основі європейських принципів державного управління та залучення на державну службу професіоналів. Відповідно прийнята постанова КМУ від 25 березня 2016 року №246 «Про затвердження Порядку проведення конкурсу на зайняття місць державних службовців». Однак під час воєнного стану особи призначаються на державні посади без конкурсу відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану».

2. Удосконалення законодавства у сфері розвитку державної служби та системи з надання процедур оплати праці працівникам дотримуючись принципів SIGMA та запровадження прозорої системи оплати праці державних службовців, це передбачає зміну складу заробітної плати, підвищення її конкурентоспроможності, запровадження системи оцінок, створення більшої прозорої системи заробітної плати (на основі впорядкування або класифікації, яка використовується для групування посад за певними ознаками для стандартизації), створення успішного резерву кандидатів тощо. Відповідне законодавство ухвалено Верховною Радою України (ВРУ).

3. Впровадження системи заробітної плати за категорією державних робіт за рівнем їх складності. Відповідну постанову схвалив КМУ.

4. Впровадження інформаційних систем управління персоналом та оплатою праці (HRMIS). Показником ефективності є впровадження системи в практичне застосування та асоціацію з нею інших державних установ.

2022-2024 роки стали нелегкими для України та всього цивілізованого світу 24 лютого 2022 року РФ почала повномасштабне вторгнення в Україну. Конфлікт між Росією та Україною не лише проти України, а й ЄС. Це війна проти європейських традицій, цінностей, енергії та майбутнього України в країні Європи. Ця війна про конфлікт між демократією та автократією, для якої Україна тепер є незалежною державою. 21 квітня Указом Президента України створено Національну раду з питань відновлення України після війни як консультативний орган, згідно з яким виходять експертні групи. Однією з 23 груп, яка увійшла до вищезазначеної Ради, була група, присвячена державному управлінню, серед її членів були запропоновані відповідні частини, які були детально розроблені. У липні проєкт відновлення суверенітету України після наслідків війни був представлений на міжнародній зустрічі в Лугано. Важливо, щоб розділ про державне управління відповідав цілям і завданням Стратегії реформування державного управління на 2022-2025 роки.

У найскладнішому контексті воєнного стану система державного управління показала свою здатність приймати рішення, надавати послуги суспільству, продовжувати рухатися у напрямку до ЄС та підтримувати міжнародні зусилля України. Цьому сприяли вже зроблені кроки перебудови управління державою.

Європейська рада 23.06.2022 р. прийняла історичне рішення про надання Україні статусу офіційного члена ЄС. Це стало міцним меседжем українцям щодо солідарності з Україною в протистоянні агресії щодо європейських цінностей, незалежності та територіальної цілісності власної країни. Україна має стати потужним, амбітним членом ЄС, частиною Організації економічного співробітництва та розвитку (у Києві відкрито представництво організацій ОЕСР).

Програмою SIGMA у 2023 році була здійснена нова оцінка стану реформ державного управління в Україні. Висновки та рекомендації цієї оцінки в майбутньому можуть бути враховані Урядом для коригування Стратегії.

Новий план заходів щодо реалізації Стратегії (далі – План дій) містить 52 заходи. У 2022 році 28 запланованих заходів, з них 25 виконано. Такий рівень виконання запланованих заходів досягнутий, незважаючи на те, що кошти, передбачені державним бюджетом на реалізацію Стратегії в 2022 р., спрямовані на захист України від насильницьких нападів РФ. Особливості втілення Плану дій задокументовано на сайті КМУ.

Протягом більше ніж двох років військової агресії РФ та ракетних масованих атак українці намагалися виконати багато нездійснених завдань, одна з яких – стати кандидатом у членство в ЄС за кілька місяців. Державна служба демонструвала свою життєздатність під час повномасштабного конфлікту між цивільним населенням і військовослужбовцями – державні органи продовжували надавати послуги українцям у надзвичайних умовах.

Реформа державного управління залишилася незавершеною в зв'язку з введенням в дію воєнного стану в державі. За її здійснення відповідають Кабінету Міністрів України, Секретаріат КМУ, Міністерства цифрової трансформації, Директорат державного управління ДКМУ, НАДС та Офіс реформ

2.2. Механізми розвитку правосвідомості державних службовців в контексті морально-ціннісних європейських стандартів

Аналіз наукових праць вітчизняних дослідників допоміг виявити недоліки інституційного середовища. Створено лише формальну інституційну основу для

розвитку державних службовців, тоді як інструменти розвитку правосвідомості державних службовців в інституційному середовищі є недосконалими.

Інституційний механізм

На думку зазначених вище дослідників, інституційне забезпечення державного управління не повною мірою реагує на нові виклики в контексті реформування цієї сфери діяльності, що зумовлено спадщиною командно-адміністративної системи централізованого управління з низькою здатністю адаптуватися до сучасних реалій, а також слабкою спроможністю до активної участі в процесі інституційного відтворення, що зумовлено трансформаційними змінами, і є важливими підводним камінням, яке породжує інституційні суперечності. Наслідками існуючого недосконалого інституційного середовища у сфері ПУА є: високий рівень соціальної нестабільності, відсутність актуальності впроваджуваних інституційно-правових змін для більшості населення, зниження контролю за дотриманням правових норм, інституціоналізація неформальних і неправових типів соціальних взаємодій, слабкий потенціал протесту агентів соціальних змін, які стикаються з порушеннями формальних правил службових відносин державних службовців [21, С. 80].

Недооцінка впливу неформальних систем (звичаїв, традицій) та велика інерційність розвитку громадянського суспільства у 2020-2021 роках призводить до недостатнього інституційного забезпечення реформи державного управління [197, с. 372].

С. Хаджирадєва, А. Рачинський наголошують на необхідності формування та впровадження ефективного інституційного механізму в ПУА, який забезпечить професійний розвиток державних службовців в Україні в умовах стану облоги, що зумовлено тим, що від якості спеціалізації людських

ресурсів на всіх рівнях залежить національна безпека країни та її регіонів [24, с.100].

Л. Гонюкова та Н. Ларіна інституційною проблемою вважають відсутність питання професійного розвитку державних службовців серед провайдерів освіти та стейкхолдерів, які є основними замовниками освітніх послуг з професійного навчання службовців [107, с. 372].

Н. Корчак висвітлює поняття організаційно-правових та ціннісних механізмів забезпечення розвитку правосвідомості державних службовців, запобігання та протидії корупції на службі в органах державної служби та органах місцевого самоврядування [107].

Аналізуючи питання інституційних механізмів забезпечення розвитку правосвідомості державних службовців, можна дійти висновку, що існуюча інституційна база не здатна впоратися з новими викликами суспільної трансформації, зумовленими тенденціями глобалізації та війною в Україні, через наявність системних протиріч, інерційність інтеграції в сучасні об'єднання інститутів, а також недооцінку ступеня впливу неформальних інститутів, таких як традиції, звичаї, поведінкові стереотипи.

Розвиток правосвідомості кожної окремої людини поширюється і впливає на все суспільство, і навпаки, принципи розвитку правосвідомості в суспільстві в цілому впливають на окрему людину. З цього твердження можна вивести наступні чинники: прагнення держави створити умови для підвищення рівня правосвідомості всього населення нерозривно пов'язане з умовами для розвитку професійної правосвідомості державних службовців. Для реалізації цих умов необхідно сформувати довіру суспільства до вітчизняних державних службовців, які реалізують державну політику в контексті реформи державного управління та надають якісні державні послуги населенню [94]. Цей процес є дуже складним, оскільки потребує зусиль не лише органів влади, а й усіх інших

складових держави: інститутів громадянського суспільства, бізнесу, підприємств та кожної людини. Без ефективно функціонуючої системи громадянського суспільства неможливо мати ефективно функціонуючу нормативно-правову систему в державному управлінні.

Таблиця 2.3.

Результати SWOT- та PEST-аналізу впливу внутрішнього середовища на розвиток правосвідомості державних службовців

Сильні сторони	Слабкі сторони
Державна допомога професійному розвитку державних службовців у контексті реалізації концепції професійного розвитку, що може позитивно вплинути на розвиток їх правових знань.	Трансляція некоректних правових ідей, які шкодять розширенню концептуального поля в ПУА.
Потенціал провайдерів, які спеціалізуються на підвищеній кваліфікації державних службовців та працівників органів внутрішніх справ, є високим.	Недосконалість правової системи та правової культури, (aspects.org.ua) що заважає їх правовому пізнання.
Стрімке зростання правової обізнаності населення та державних службовців України під час воєнних дій, а також євроінтеграційні процеси в Україні призвели до підвищення рівня розуміння правової бази.	Збій правового механізму підтримки правового механізму для провайдерів і стейкхолдерів.
Підвищення якості адміністративних послуг, доступних населенню в умовах військового стану в Україні через електронне урядування.	Значне зростання соціальної нестабільності у сфері ПУА, втрата контролю за виконанням правових норм, це призводить до зниження рівня дотримання закону.
Створення сприятливого середовища для реалізації трансформаційних	Норми теорії

<p>змін інституційного механізму, орієнтованих на європейське майбутнє. https://aspects.org.ua/index.php/journal/article/download/1004/979/</p>	<p>права в ПУА, виведені з популяризованої сучасної ідеології права, є також складовою правової освіти, яка розрахована насамперед на молодь.</p>
<p>Складовими науковими дослідженнями, контролем та аудитом може стати підвищення конкурентоспроможності державних службовців, дослідників, викладачів магістратури та підвищення кваліфікації інших державних службовців завершилась обізнаність у правових питаннях у державному секторі.</p>	<p>Неефективність можливих інституційно-правових змін для державних службовців.</p>
<p>Наявність у демократичних цінностях суспільства ціннісно-правового та ціннісно-мотиваційного компонентів, які можуть служити основою для розвитку правових знань представників влади.</p>	<p>Невизначеність соціально-правового ідеалу є характерною рисою українського мислення.</p>
<p>Зусилля праці ІГС із розвитку щодо правових знань державних службовців у контексті євроінтеграційних підходів</p>	<p>Недосконалість інституціоналізації неформальних і неправових типів соціальних обмінів</p>
<p>Наявність у змісті освітніх програм для державних службовців, присвячених духовним складовим, традиціям українського народу, його (aspects.org.ua) історичним цінностям (менталітету)</p>	<p>Неефективність потенціалу суб'єктів суспільних змін у боротьбі з порушенням формально-правових службових відносин у державному секторі.</p>

Примітка авторська розробка*

Як видно з таблиці, серед основних факторів, що відображають переваги інституційного механізму забезпечення розвитку правосвідомості державних службовців, ми виділяємо високий рівень державної підтримки професійного розвитку державних службовців, потенціал навчальних закладів у сфері вищої та післядипломної освіти, а також їх конкурентоспроможність на ринку освітніх послуг.

Можливості включають підвищення якості державних послуг у сфері державного управління та електронного урядування, зростання конкурентоспроможності державних службовців, підготовку магістрів у навчальних закладах, посилення професійного розвитку їх правової свідомості, які є елементами управління установами, наукою тощо, створення середовища можливостей для трансформаційного розвитку інституційного механізму.

Слабкі сторони інституційних механізмів щодо забезпечення розвитку правосвідомості державних службовців є наслідком недосконалої взаємодії правової системи та системи державного управління, відсутності ефективних ціннісно-орієнтованих механізмів підтримки провайдерів та стейкхолдерів, недосконалості нормативно-правової бази та правової культури державного управління тощо.

Важливо зазначити, що на стрімке зростання правової свідомості українського населення та державних службовців зокрема, особливо в умовах війни, впливають, духовні цінності, а не кількість матеріальних ресурсів. Навіть у мирний час матеріальні ресурси не є однією з найважливіших проблем реформування сфери державного управління. Духовна складова і традиції відіграють більш значиму роль у формуванні професійної правосвідомості державних службовців.

Сьогодні в незалежній Україні посилилася сучасна тенденція вибіркового відторгнення пережитків минулого, тобто марксистських та імперіалістичних

поглядів на державу і право. Більшість науковців і практиків вважають, що це явище дає змогу наблизити суспільні погляди до демократичних цінностей, що панують у більшості розвинених демократичних країн. Таким чином, у сучасних умовах професійна правосвідомість державних службовців може стати основою для об'єднання суспільства задля ефективного функціонування правових інститутів та державного управління. Однак на практиці часто зустрічається фактор орієнтації популяризації сучасного правового мислення, насамперед серед молоді .

Основні аспекти трансформації інституційного механізму забезпечення розвитку правосвідомості державних службовців відображені на рис. 2.3.

На практиці ж популяризація сучасних правових доктрин відбувається переважно серед молоді. До позитивних аспектів цього чинника можна віднести орієнтованість на майбутнє, оскільки сучасна молодь більш схильна до правових переконань, вона керується тими ж принципами, які мають чітке трактування майбутнього, що також сприяє подальшій модернізації всієї системи державного управління.

Рис 2.4. Трансформація складових інституційного механізму забезпечення розвитку державних службовців

Нинішня ситуація в умовах війни характеризується розвитком суспільства в напрямку демократичних цінностей та формуванням правосвідомості працівників у всіх сферах життя. Таким чином, успішний розвиток правосвідомості державних службовців характеризується їх ініціативністю у реалізації прав, свобод та обов'язків громадян відповідно до закону у відносинах з правовими інститутами, які мають довести свою ефективність та

потенціал у забезпеченні суспільної діяльності. Дослідження характеру розвитку правосвідомості державних службовців у контексті інституційного забезпечення дозволяє глибше зрозуміти суспільно-політичні процеси в ЦОВВ у всіх їхніх нюансах. Висока правова культура, знання правової та організаційної психології, обізнаність державних службовців з питань правозастосування є невід’ємними та функціональними чинниками розвитку ідеальної правосвідомості державних службовців. Суспільство сприймає свої правові ідеали як мету, до якої прагне кожна розвинена правова демократія [1].

Регулятивний механізм

У процесі переходу до нового публічного управління відбувається послаблення соціальних зв’язків, протиріччя в суспільній свідомості, занепад громадського порядку, зростання рівня злочинності та інші небажані явища, які трапляються в демократичному суспільстві. За таких обставин особливо важливо використовувати право для ефективного регулювання суспільних відносин, зміцнення правопорядку, підвищення правосвідомості та моральності державних службовців. Право та етика відповідають особливим потребам сучасної групи українських державних службовців, оскільки вони опосередковують колективні відносини та гармонізують інтереси окремих об’єднань і суспільства в цілому.

Дослідження регулятивного механізму вивчають у різних його аспектах вітчизняні та зарубіжні науковці у сфері права. Зокрема Ірина Панчук розглядає регулятивний механізм через законність [105, с. 26]. На думку авторки, правосвідомість фактично мало досліджувалася з погляду законності, тож і регулятивний механізм потребує подальших наукових досліджень. Також на думку авторки важливою складовою процесу утвердження верховенства права, є підвищення ефективності трьох основних функцій правосвідомості – *пізнавальної, оціночної та регулятивної* [105, с. 27-28.].

Таблиця 2.3.

Основні функції правової свідомості за І. Панчук

Основні функції правової свідомості	Психічні компоненти	Результати функціонування	Емпіричні показники	Кількісні характеристики
Пізнавальна	Інтелектуальні	Правова підготовка	Юридичні знання та вміння	Ступінь обізнаності
Оціночна	Інтелектуально-емоційний	Ціннісне ставлення до права	Оціночні судження	Ступінь солідарності
Регулятивна	Інтелектуально-емоційно-вольовий	Правові установки та орієнтації	Поведінкові позиції	Ступінь стійкості

Регулятивна функція становить основу реалізації регулятивного механізму у забезпеченні розвитку правосвідомості державних службовців в умовах реформування державного управління. Адже правосвідомість є невід’ємним елементом правової системи. Це визначається об’єктивною природою самої правосвідомості та особливим характером становлення такої системи. Також визначаємо правосвідомість як самостійний елемент правової системи, яка також органічно і єдино функціонує з правовою культурою в структурі правової системи. Роль регулятивного механізму правосвідомості як елемента правової системи полягає у підтримці зв’язку між компонентами правової системи. Однак вирішальне значення має здатність правосвідомості безпосередньо впливати на інші елементи системи – правову систему і правовідносини, правотворчість і правозастосування. Система правопорядку в державі має ґрунтуватися на високому рівні правосвідомості населення. Водночас, базовий рівень правосвідомості є важливим для тимчасового підтримання системи правопорядку, який здійснюється регулятивним механізмом. У процесі забезпечення системи верховенства права регулятивний

механізм забезпечення розвитку правосвідомості відповідає за визнання та оцінку законів і правових категорій індивідами та суспільством. Цей процес у правосвідомості пересічних громадян ґрунтується на ліберальному розумінні цих явищ, тоді як розуміння права і закону представниками органів державної влади має бути переважно позитивістським.

Регулятивний механізм забезпечення розвитку правосвідомості учасників громадянського суспільства характеризується високим рівнем обізнаності з правовими нормами та містить розвинену систему правових цінностей. Процес механізм впливає на формування правових цінностей і реалізується через засвоєння публічними службовцями правових знань, осмислення їх за допомогою категорій правового мислення та формування індивідуальних і суспільних цінностей, які є безпосереднім джерелом правових цінностей. Перелік цих цінностей не є вичерпним, але основними правовими цінностями є свобода, рівність, справедливість, приватна власність, захист прав і свобод людини і громадянина. У зв'язку з цим правова ідеологія громадянського суспільства характеризується відображенням та узагальненням в її рамках вже сформованих правових цінностей та ідеалів, які є ознакою високого рівня розвитку суспільства і держави, з метою їх подальшого збереження, а також формування нових ціннісних орієнтацій у правосвідомості таких суб'єктів як публічні службовці, які забезпечать подальший розвиток громадянського суспільства.

Отже, громадянський статус державних службовців залежить від рівня їх правосвідомості, тобто, який вплив має правосвідомість на рівень громадянської участі державних службовців – позитивний чи негативний – залежить від характеру її відображення через події та явища правової дійсності, які безпосередньо пов'язані з правосвідомістю особи та суспільства, вміння ними реалізовувати своє право на законну участь в цих заходах. Серед таких подій та

явищ слід назвати революційні події, спрямовані на повалення незаконної влади, процес глобалізації, рівень консолідації суспільства, розвиток волонтерського руху, благодійної та меценатської діяльності, участь громадян у громадських організаціях, політичне життя суспільства та держави.

Однак взаємозв'язок між правом і мораллю не обмежується підтриманням соціального порядку, а має ширше значення. Окрім цих функцій регулятивного механізму, цінності та правова система виступають як підсилювачі та регулятори суспільних відносин. Основне призначення правосвідомості – сприяти розвитку суспільства, а встановлені формальні визначення, примусова сила і доцільність є правовими атрибутами і правовими цінностями, які формуються в процесі виконання цих функцій. У перехідних суспільствах якість правової системи, яка регулює соціальну взаємодію, особливо потребує покращення. Дійсно, до Революції Гідності 2014 року, війни, ці ознаки були наявні українцям. Однак воєнний стан в Україні, спільна мета здобути перемогу над країною-агресором об'єднала суспільство й мотивувала багатьох державних службовців вступити до лав ЗСУ, Нацгвардії, допомагати військовим та населенню, особливо після надзвичайних подій (затоплення населених пунктів внаслідок підриву Каховської ГЕС, спалення осель в результаті ракетних обстрілів тощо)

Таким чином, в період демократичних перетворень правосвідомість має особливий характер, що знайшло відображення не лише регулятивному механізмі, а також в її ідеологічній та психологічній складових. Так, правосвідомість цього періоду в психологічному аспекті характеризується специфічною мотивацією громадян до дотримання норм права, в якій домінує страх, а також байдужість або негативне ставлення до суспільних і державних справ [99].

Запровадження ефективної системи правової освіти та виховання в Україні є однією з перших умов підвищення правової свідомості громадян. У зв'язку з цим важливо створити чіткі, зрозумілі і, головне, прогресивні форми навчання та охопити ними всі верстви населення. Сьогодні правова освіта в нашій країні спрямована лише на одну категорію населення – молодь. Однак її необхідно поширювати на більш широкі верстви суспільства, залучаючи до цього процесу дошкільні та післядипломні навчальні заклади, громадські організації та окремих громадян. При цьому правова освіта і виховання мають бути спрямовані, в першу чергу, на засвоєння загальних понять про право, державу і громадянське суспільство та їх основні принципи, а в другу – на ознайомлення із законодавчою діяльністю. При цьому одним із головних пріоритетів у процесі правової освіти населення має стати виховання поваги до Конституції України, оскільки лише в цьому контексті Конституція України може стати справді ефективним *регулятором суспільних відносин*.

Ціннісно-правовий механізм

Ціннісно-правова проблематика є актуальною для філософів, істориків, юристів, педагогів, психологів, політологів, соціологів, економістів та інших дослідників і присвячена вивченню аксіологічних засад сучасної стабільності та історичних моментів.

Цінність і право є особливими феноменами людського життя, що визначають соціальні цінності перехідних періодів і перехідних станів, а тому вони «по праву вважаються вищими, оскільки значною мірою визначають поведінку людини в інших ціннісних системах». Моральні цінності за своїм походженням передували появі правових цінностей, оскільки «виникнення перших значною мірою зумовило появу других».

Доцільним у дослідженні є визначення поняття «ціннісно-правовий механізм», який покликаний забезпечити розвиток правосвідомості державних службовців через філософські, політичні, правові підходи наук, популярно-правових і суспільно-важливих питань тощо.

Дотримуючись визначення сучасних вчених, мораль:

- описує здатність людей жити як група і представляє форму асоціації між індивідами;
- не підкоряючись закону причини та правила власних інтересів;

це значне навантаження, яке звалюється на людину за власним вибором.

Щоб досягти глибини універсальної моралі та змінити їх склад, підхід до сучасної демократії на основі громадянських цінностей обґрунтовується на доктрині Канта про «абсолютні вимоги», яка стверджує, що моральні вимоги мають бути абсолютними, впливати із самопізнання та мають бути спрямовані на благо особистості, а не використовувати як засіб насильства.

Як засіб суспільної свідомості система цінностей є похідною від політико-правових форм свідомості, що передують створеній державі як соціальній організації. Поняття ціннісно-правової свідомості як складової загальносуспільного механізму, опосередкованого ціннісними нормами, описує такі концепти: підтримання належного порядку в людських стосунках, створення можливостей для розвитку особистості.

Взявши за основу основні ідеї ціннісно-правового механізму забезпечення правової свідомості державних службовців, обговоримо зміст і призначення категоріального апарату. Як наслідок, поняття ціннісно-правової свідомості оперує категоріями «справедливість», «свобода», «особиста гідність» і «обов'язок», тоді як поняття правосвідомості відноситься до своїх останніх джерел об'єктивної сили та цілей.

Якщо всі правовідносини залежать від вартості оцінки, то в публічній

сфері часто важко оцінити їх вартість. Закон має механізм примусу, а цінність злочину загрожує або засуджується громадськістю. Закон відповідає за зовнішні запити (накази ззовні), цінні аспекти (етика) – за внутрішні запити. Хоча між ними існує певна напруга, верховенство закону є легітимним лише через його моральну та ціннісну природу.

Спостерігається ще одна важлива закономірність: як тільки втрачається цінність контенту, правова норма перестає бути актуальною.

Зв'язок між цінностями і правом проявляється в інших, більш суттєвих формах, на чому слід наголосити в подальших дослідженнях:

По-перше, цінність і закон є формами суспільної свідомості.

По-друге, через владні обмеження цінностей право завжди є формою компенсації моралі та етики.

По-третьє, і цінність, і право є типами соціальної норми, ці дві норми разом складають комплексну систему нормативно-правового забезпечення.

По-четверте, вони є основними особами впливу соціальних мереж у суспільстві.

По-п'яте, закон і цінність не мають окремого суб'єкта та простору відокремлених відносин, а діють у спільній суспільних відносинах, як сфера внаслідок, вони мають подібні властивості та тісно пов'язані одне з одним.

По-шосте, право і цінність мають спільну мету: вони створюють стандарти поведінки та нормативний і цілісний підхід до суспільства [105].

Ціннісно-правовий механізм забезпечення розвитку реалізації правосвідомості державних службовців – це не лише повсякденне знання права та його понять, які розширюються на місцевому рівні, це результат розуміння вимог законодавства та його практики реалізації на рівні цінностей індивіда, суспільства та держави [107, с. 544]. Адже правову обізнаність, швидше за все, слід інтерпретувати як великий обсяг, який передається від батьків до дітей.

Тому зв'язок між цінностями і правом проявляється в інших, більш складних формах, які є значущими самі по собі.

Дослідження ціннісно-правових аспектів правосвідомості державних службовців необхідно розглядати як склад їхньої соціальної психології щодо їхньої діяльності, способу її реалізації в державному управлінні.

Правосвідомість підтверджується першочерговим у діяльності будь-якого публічного службовця, це включає ті структурні компоненти правосвідомості, які притаманні правовому мисленню (правова психологія, правова ідеологія, правова поведінка). Ці компоненти також взаємопов'язані з політичною, естетичною та іншими формами суспільної свідомості. Однак правові знання державних службовців є специфічними для їх роботи, їх прав та обов'язків у державній сфері, для їх посад [Там же]. Але, як відомо, для прийняття рішення публічні службовці повинні враховувати всі числові фактори, які дозволяють органам державної влади чи місцевого самоврядування прийняти відповідне рішення щодо управління. Особливістю чинного законодавства є те, що воно надає виконавцям певну свободу, яка дає можливість вибирати власний контент. Проте певна недосконалість внутрішньодержавного законодавства та окремих міжнародних правових актів призвела до практики впровадження науково обґрунтованих норм, а не інтуїтивних, які є результатом популяризації науки. Особливо це проявляється під час імплементації нових нормативно-правових актів, які приймаються добровільно, ці нормативно-правові акти мають однакове пояснення щодо тлумачення їх окремих частин, що негативно впливає на прийняття управлінських рішень у державному секторі. Це досягається відсутністю офіційних коментарів професійних експертів до закону. Такий вид правових колізій призведе до апатії, корупції та офіційного нігілізму серед державних службовців [89, с. 85].

У своєму дослідженні вчені задокументували, що поширення цієї

соціальної хвороби на державній службі як втручання у «чужі» повноваження, зловживання своїми повноваженнями, неправильні рішення та дії, недостатня активність та неповага до офіційних рішень, конфлікт за реалізацію здібностей тощо» [89, с. 86]. Однією з причин є знівелювання правових ціннісно-критичних аспектів правосвідомості, є тенденція до пріоритетів власних когнітивних цілей державних службовців, невміння точно оцінювати ситуацію та вирішувати конкретні питання.

Другою причиною незацікавленості у розвитку та формуванні правової свідомості є приватне бажання використовувати професійні здібності, що негативно впливають на цінність суспільних інтересів та спричиняє корупцію серед державних службовців.

Третя причина – <https://pard.mk.ua/index.php/journal/article/download/292/247> невміння обрати відповідний інструмент для прийняття державних рішень. Як наслідок, високий розвиток та сформованість правових цінностей у державних службовців може бути досягнутий лише шляхом забезпечення їх організаційними, матеріальними, навчально-методичними та іншими ресурсами державного сектору.

Отже, сьогодні ціннісно-правовий механізм має значний вплив на формування високого рівня правової свідомості державних службовців щодо тлумачення законодавства та встановлення конституційних зв'язків. Прихильниками та цінниками механізму вартості мають бути вітчизняні фахівці та професіонали в галузі науки та юриспруденції, які мають продовжити вчити особливості розвитку моральних якостей, рівня правосвідомості та культури, і вони повинні підвищити рівень цих категорій у професійній діяльності. Це призведе до необхідної довіри до важливості та відповідальності працівників публічної сфери. Це сприятиме: підвищення їх соціальної ролі, розвиток стійкого позитивного емоційно-психологічного клімату в колективі; ставитися

до людини з турботою, повагою і з мірою обережності, як до найвищої цінності;
 – заохочувати та захищати права та свободи різних класів осіб відповідно до <https://pard.mk.ua/index.php/journal/article/download/292/247> закону та моралі; регулювати свою поведінку; підтримувати етичні правила, мати високу професійну гнучкість і служити перешкодою для професійних відхилень.

Висновки до Розділу 2

У другому розділі магістерської роботи розкрито історію та стан реформи, основна мета якої – змінити методи роботи виконавчої влади до трьох важливих складових – структури, процедури та персоналу. Зазначено, що Реформи вплинули на всіх суб'єктів управління: *громадян, бізнесу та уряду*. Зокрема, – *для громадян*: надання якісних та зручних державних послуг; зниження рівня корупції.

Для бізнесу: єдині, прозорі та справедливі правила роботи, партнерство з державою, збільшення інвестиційних проєктів у розвиток бізнесу.

Для уряду переваги реформ базуються на здатності вносити реальні зміни в процес державного управління, гідні умови праці та конкурентоспроможна заробітна плата; скорочення бюрократії та уникнення корупції.

Запропоновано запровадити принципи доброго врядування (належного), які вперше були розроблені SIGMA (2014) на замовлення Європейської Комісії й уніфіковані в 2023 році. Їх структура відповідає шести тематичним напрямкам: стратегія; розробка та координація політика; державна служба та управління персоналом (капіталом); організація, нагляд і підзвітність; надання послуг та оцифрування; управління фінансами державного сектора.

32 принципи ефективного державного управління описують цінності, поведінку, є більш цифровими, відкритими й прозорими, гнучкими,

інноваційними, екологічними; продемонстрували більшу стійкість до зовнішніх глобалізаційних викликів та загроз, таких як пандемія, екологічні катастрофи та війни.

Ключовими досягненнями в реформуванні державного управління є зміни в наданні високоякісних адміністративних процедур, зокрема, ухвалений у грудні 2023 року Закон України «Про процесуальне адміністрування» зумовлює перегляд 135 законів і всіх підзаконних актів, які потребують змін. триває впровадження інформаційної системи управління персоналом у державних органах (HRMIS). Станом на 31 грудня 2023 року 111 органів влади підключили свою HRMIS до бази даних, а 23 800 співробітників включено до системи.

В роботі охарактеризовані сучасні механізми забезпечення розвитку правосвідомості державних службовців умовах реформування державного управління та в контексті морально-ціннісних європейських стандартів, зокрема: 1) інституціональний механізм; 2) ціннісно-правовий механізм; 3) механізм регулювання (або юридичний). Визначено, що правосвідомість державних службовців в умовах реформування державного управління є ядром їх правової культури, що пов'язана з правом поглядів, уявлень, почуттів і установок, включає думки про законодавство, праворозуміння про функцію права та правових інститутів у суспільстві, що виражається назовні у механізмі регулювання, інституціональному, ціннісно-правовому механізмах.

У процесі правового регулювання правосвідомість державних службовців виконує низку основних функцій, до яких належать, передусім, пізнавальна, оціночна та регулятивна. Підвищення правового клімату, правових знань, забезпечення належної поведінки державних службовців у відносинах з фізичними та юридичними особами безпосередньо пов'язана із захистом конституційних прав і свобод громадян, вимагає знання законодавства та його точного і безумовного застосування.

РОЗДІЛ 3

ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ПРАВОСВІДОМОСТІ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ

3.1. Доброчесність як інструмент протидії корупції у вдосконаленні механізмів формування та розвитку правосвідомості державних службовців

Запровадження моделі поведінки публічного службовця на принципах доброчесності є одним із пріоритетів реформи державної служби. Про це свідчить нормативне закріплення доброчесності як одного із принципів державної служби в законодавстві України. Під нею законодавець розуміє спрямованість дій державного службовця на захист державних інтересів та відмова державного службовця від превалювання приватного інтересу під час здійснення наданих йому повноважень [3, п. 5ч. 1 ст. 4].

Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про державну службу» державний службовець зобов'язаний дотримуватися не тільки принципів державної служби, але й правил етичної поведінки. Таким чином, закономірним є питання про взаємозв'язок доброчесності та етики на державній службі [113].

Розглядаючи питання про етику державного службовця, зазначимо, що вони є одним із потужних антикорупційних засобів, а її етичні протидії сформульовані в Розділі VI «Правила етичної поведінки» Закону України «Про запобігання корупції». Також доцільно наголосити, що саме в цьому законі встановлено підстави та порядок притягнення до відповідальності за їх порушення, що є правовою основою для застосування в кодексах чи стандартах професійної етики. Питання про етику державного службовця окреслено в техніко-юридичному формулюванні загальних правил встановлення конкретних

вимог (додержання вимог закону та етичних норм поведінки; пріоритет інтересів; політична нейтральність; неупередженість; компетентність і ефективність; нерозголошення інформації; утримання від незаконних рішень чи доручень). Саме цих правил необхідно дотримуватись під час виконання службових чи представницьких повноважень в органах влади.

По-перше, самі ці, перераховані вище вимоги визначають стандарти етичної поведінки осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування та прирівняних до них осіб. По-друге, підвищення рівня доброчесної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування неможливе без встановлення загальнообов'язкових правил етичної поведінки. Останнє передбачає дотримання морально-етичних цінностей, що є невід'ємною поведінковою складовою державного службовця.

Для нас сьогодні актуальним є судження відомого античного філософа Сократа про доброчесність як здатність керувати своїми переконаннями та протистояти хибним думкам інших людей, оскільки вона напряму залежить від знань та є свідомим і відповідальним ставленням індивіда до способу свого життя, моральної поведінки [48, с. 27]. Тому не випадково, що і тлумачення слова «доброчесність» розкривається через категорії моральної чистоти і чесності [49], чим безпосередньо впливає на розвиток правової свідомості в них.

Наразі доброчесність, як відображення морально-етичної складової діяльності публічного службовця [10, с. 39-40], є елементом його правового статусу та одним із компонентів проходження державної служби. В Стратегії реформування державного управління України на період до 2021 року, створення професійної державної служби не може бути здійснено без доброчесних та етичних державних службовців [8, Розділ «Державна служба та управління людськими ресурсами»]. В основу реформування державної служби

в Україні покладена модель розвитку правової свідомості державної службовця та посадової особи місцевого самоврядування в умовах реформування державної служби, а сприяння доброчесності - одна із її складових [53, с. 56-57]

У контексті вищевикладеного першорядного значення набувають міркування давньогрецького філософа Аристотеля щодо мети етики як не просто знання про доброчесність, а доброчесне вчинення. На його переконання, доброчесність формується у діяльнісному ставленні до світу, у реальному досвіді спілкування [54, с. 9].

Оскільки принцип доброчесності є основою антикорупції, нормативно-правовим підґрунтям стандартів доброчесності став прийнятий 14 жовтня 2014 року Закон України «Про запобігання корупції» № 1700-УП. Моніторинг та контроль за виконанням актів законодавства з питань етичної поведінки, запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у діяльності осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та прирівняних до них осіб (дотримання стандартів доброчесності) здійснює Національне агентство з питань запобігання корупції як (далі - НАЗК). Саме цей орган запобігає корупції та сприяє формуванню доброчесності і нульової терпимості до корупції в державі та суспільстві, вільного від корупції бізнесу [55, п. 4.2 «Місія» Розділу 4 «Стратегія»].

Під стандартами доброчесності доцільно об'єднати правила, що пов'язані із: 1) запобіганням одержанню неправомірної вигоди або подарунків (ст. 22-24 Закону); 2) обмеженнями щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності (ст. 25 Закону); 3) обмеженнями після припинення діяльності, пов'язаної із виконанням функцій держави, місцевого самоврядування (ст. 26 Закону); 4) обмеженнями щодо спільної роботи близьких осіб (ст. 27 Закону); 5) запобіганням та врегулюванням конфлікту інтересів (ст. 28-36 Закону); 6) дотриманням етичної поведінки (ст. 37-44 Закону); 7) контролем та перевіркою

декларацій (ст. 511-3 Закону); 8) моніторингом способу життя суб'єктів декларування (ст. 514 Закону) [255].

Спеціальним антикорупційним інструментарієм інституалізації стандартів доброчесності є: 1) погодження антикорупційних програм (ст. 19 Закону); 2) облік та оприлюднення декларацій через Єдиний державний реєстр декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (ст. 47 Закону); 3) заборони на одержання пільг, послуг і майна органами державної влади та органами місцевого самоврядування (ст. 54 Закону); 4) антикорупційна експертиза (ст. 55 Закону); 5) спеціальна перевірка (ст. 56-58 Закону); 6) Єдиний державний реєстр осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення (ст. 59 Закону); 7) вимоги щодо прозорості та доступу до інформації (ст. 60 Закону) [55].

Задля забезпечення стандартів доброчесності НАЗК:

1) затвердило Методичні рекомендації щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів [57];

2) розробило типові схеми розгляду повідомлень про можливі факти вчинення корупційних або пов'язаних із корупцією правопорушень, визначених положеннями Закону України «Про запобігання корупції» [56];

3) здійснює координацію та методичне забезпечення діяльності уповноважених підрозділів (уповноважених осіб) [57; 258].

Забезпечення стандартів доброчесності передбачає швидке, ефективне і неупереджене реагування НАЗК на факти виявлених порушень антикорупційного законодавства шляхом: 1) внесення припису керівнику органу, підприємства, установи, організації щодо усунення порушень законодавства, проведення службового розслідування, притягнення винної особи до встановленої законом відповідальності; складення протоколу про адміністративне правопорушення, пов'язане із корупцією; затвердження

обґрунтованого висновку, який надсилається іншим спеціально уповноваженим суб'єктам у сфері протидії корупції.

Важливу роль відіграє популяризація стандартів доброчесності. НАЗК здійснює системне запровадження проведення освітніх заходів щодо моделей доброчесної поведінки у ситуаціях із можливими корупційними ризиками. Зокрема, розроблені та запроваджені навчальні онлайн- курси «Антикорупційні програми органів влади», «Декларуй добро Чесно!» та «Конфлікт інтересів: треба знати! Від теорії до практики». Новим програмним напрямом НАЗК є Офіс розбудови доброчесності, який відповідає за просвітницьку та навчальну діяльність, а також взаємодію з громадянським суспільством. Задля поширення знань про викривачів корупції, 4 лютого 2021 року Мінцифра та НАЗК презентували навчальний курс «Викривач у законі».

Чіткіше прослідковується регламентація чинним Законом України «Про державну службу» 2015 року, де з-поміж принципів державної служби чільне місце належить доброчесності, що трактується так: це спрямованість дій державного службовця на захист державних інтересів і відмова державного службовця від превалювання приватного інтересу під час здійснення наданих йому повноважень (ст. 4)¹. У словниках чи довідникових виданнях зафіксовано, що доброчесність – здатність бути чесним і мати стійкі моральні принципи; доброчесність – це дотримання набору моральних або етичних принципів; доброчесність – поведінка та дії, що відповідають набору моральних чи етичних принципів і стандартів, схвалених на рівні індивідів та інституцій.

Створення системи доброчесної та професійної державної служби, окрім організаційно - правових аспектів, включає в себе: підтримання доброчесності та об'єктивності офіційних політичних і адміністративних рішень; пошуку балансу через виявлення ризиків для добропорядності службових осіб; заборону неприйнятних форм конфліктів; управління конфліктними ситуаціями;

врегулювання конфліктних ситуацій.

Забезпечення професійної, ефективної та доброчесної державної служби дозволяє усунути «в зародку» більшість тих причин, які обумовлюють корупцію [57, с. 112]. У повній мірі можна стверджувати, що, зокрема, дотримання стандартів доброчесності є чинником обмеження зростання рівня корупції в Україні в цілому.

Отже, реформа державної служби значною мірою визначає успіх й інших реформ, результати яких безпосередньо залежать від якості рішень державних органів. Запобігання корупції пов'язано передусім із підвищенням рівня доброчесності. Саме НАЗК працює над підвищенням цих стандартів і постійно нагадує про необхідність їх дотримання.

Вважаємо, що питання доброчесності як поняття, категорія, явище тощо – це питання цілей та цінностей у демократичному суспільстві, якісних соціальних змін в етичному вимірі, а також розвитку знань і формування вмінь. Важливу роль в інституалізації правил (стандартів) доброчесності наразі відіграє профільна інституція – Національне агентство з питань запобігання корупції.

Проблематика етичного та юридичного вимірів добросовісності державного службовця тісно пов'язані з питаннями співвідношення та взаємодії моралі і права в системі правового регулювання. У контексті нашого дослідження правила професійної етики варто розглядати як юридизацію моральних якостей, цінностей та зобов'язань державного службовця. І саме через упровадження правил етичної поведінки держава намагається стимулювати мотивацію до правомірної (доброчесної) поведінки.

При цьому державний службовець має усвідомлювати необхідність керуватись у своїй діяльності системою цінностей, принципів, норм і установок, визначених як у відповідних нормативно-правових актах, так і зафіксованих у

кодексах чи стандартах професійної етики.

В основі якісної характеристики поведінки державного службовця лежить поєднання доброчесності та етика. Таке поєднання є підґрунтям для формування корпоративної культури державної служби в цілому.

Проведений аналіз дає підстави зазначити, що на сьогодні в Україні діють норми, які формують етичні норми поведінки державних службовців. Разом із тим існують проблеми їх реалізації та забезпечення доброчесності як основи розвитку сучасної системи публічного управління.

Доброчесність державного / публічного службовця – це морально-етична складова діяльності державного службовця, яка визначає «червоні» кордони його поведінки. Доброчесність у поведінці державного службовця передбачає не тільки відповідальне ставлення до виконання службових чи представницьких повноважень, але і здатність на основі аналізу та самокритичного оцінювання своєї діяльності (беручи до уваги і моральну свідомість) відповідати за її результат, бути відповідальним і обов’язковим у загально- життєвих і ділових стосунках.

На нашу думку, з метою формування принципів доброчесності в системі державної служби доцільно запровадити посади уповноваженого з етики в органах державної влади. Особи, що займають виокремлену посаду уповноваженого з етики в центральних органах виконавчої влади, координують і здійснюють методологічне керівництво уповноважених з етики підпорядкованих установ, відомств і територіальних підрозділів, закордонних установ, місцевих виконавчих органів районних рівнів, що входять до структури даних державних органів, і підпорядковуються державному секретарю центрального виконавчого органу, а у випадках відсутності відповідальних секретарів або зазначених посадових осіб – керівнику апарату державного органу або особі яка має право призначати і звільняти з посади.

Посада уповноваженого з етики буде забезпечувати не лише виконання етичних норм поведінки державними службовцями, а й виконувати роль запобігання корупції у конкретних органах влади.

Попри те, що рівень корупції та недоброчесності в Україні є високим, усе ж таки є й певні зрушення в процесі подолання цих негативних явищ. Ідеться про цифрові інструменти доброчесності (Реєстр електронних декларацій, Реєстр звітності політичних партій Politdata, Портал повідомлень про корупцію для викривачів і Єдиний державний реєстр осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення), розроблений Посібник з розбудови доброчесної (ефективної) організації, який спирається на досвід НАЗК й інституцій інших країн. Зрештою, розвиток прозорих, зручних і доступних сервісів можливий лише в середовищі доброчесних організацій як у публічному, так і приватному секторах. Важливим є формування культури доброчесності на центральному, регіональному, локальному рівнях. Тому позитивним фактом стало проведення Форуму доброчесних громад 2023 року та підписання спільної Декларації розбудови доброчесності органів місцевого самоврядування для започаткування якісного діалогу та врахування принципів місцевого самоврядування на рівні робочої Групи держав проти корупції (GRECO). Зазначена декларація є межею, що дасть можливість підвищити довіру до органів державної влади та органів місцевого самоврядування формувати культуру доброчесності в на всіх рівнях багаторівневого публічного врядування.

Отже, багатовимірною соціально-правова природа доброчесності не вичерпується проаналізованими теоретичними та практичними аспектами, викладеними у цьому дослідженні. Вказаний феномен налічує тривалу історію становлення, засновуючись на принципах римського права, зокрема *bona fides* (доброї совісті, справедливості), доктрині *venire contra factum proprium*, що

ґрунтується також на принципі добросовісності тощо. Сучасні підходи трактування доброчесності державних службовців у розвитку їх правосвідомості зумовлені закріпленими міжнародними та європейськими стандартами, судовою практикою і доктринальними джерелами. Її вузьке розуміння стосується конкретних сфер суспільного, державного й особистого життя, відзначається практичною спрямованістю. Більш поширеним є широке розуміння доброчесності, що містить морально-етичні та правові складові, зокрема принципи й стандарти поведінки державних службовців, чесноти як позитивні моральні якості, зумовлені свідомістю та волею людини, що характеризує людину, її спосіб життя, вчинки, готовність і здатність свідомо реалізувати певні види діяльності, поведінки на засадах добра й справедливості. Тобто оптимальним є *комплексний підхід до з'ясування природи даної категорії*, оскільки це водночас правова, морально-етична і філософська категорія. Дедалі більше доброчесність пов'язується не лише з людиною, посадовою або службовою особою, а й з інституціями, владними органами, те ж стосується сфер державних і приватних відносин. Закономірним стало виокремлення доброчесності кандидатів на посаду державних службовців, доброчесності політичних партій, органів місцевого самоврядування тощо.

3.2. Рекомендації органам влади з удосконалення механізмів формування та розвитку правосвідомості державних службовців в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови України

Рекомендації органам влади з вдосконалення механізмів формування та розвитку правосвідомості державних службовців в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови України Важливим і можливим, на нашу думку, серед рекомендацій органам влади з вдосконалення механізмів забезпечення розвитку

правосвідомості державних службовців є застосування під час реформування державного управління в Україні популярного у багатьох демократичних державах світу *інституційного підходу*.

Інституційний підхід має здійснюватися в напрямі систематичного аналізу та оптимізації організаційних структур, процедур та регуляторних практик, що визначають взаємодію між різними державними інституціями і громадянським суспільством. Цей підхід дозволить глибше зрозуміти і вдосконалити механізми державного управління, зосереджуючись на структурній складовій та закладених у ній функціональних зв'язках.

В Україні, особливо після реформ 2014 року, інституційний підхід набуває значної актуальності в контексті деконцентрації владних повноважень та підвищення ефективності публічної служби. Він застосовується для створення більш прозорих та ефективних управлінських процесів, впровадження сучасних адміністративних практик, а також для адаптації українського законодавства та управлінської культури до стандартів ЄС в аспекті надання більших повноважень та незалежності державним органам.

Центральними аспектами застосування інституційного підходу є аналіз і вдосконалення правових меж, що визначають діяльність державних службовців, оптимізація внутрішніх процедур державних органів, а також залучення громадськості до процесу державного управління через розбудову механізмів громадської участі та контролю.

Щодо однієї з найбільш реальних можливостей застосування інституційного підходу, то одна з ідей, яка з'явилася в Україні у листопаді 2022 року, полягала у створенні нового міністерства, яке об'єднувало б кілька політичних сфер, але ця пропозиція нажалі не знайшла підтримки серед експертів. Водночас, позитивним є той факт, що у більшості державних органів

були визначені пріоритети діяльності, які загалом відповідають Національній Стратегії.

Інституціональний підхід базується на принципах відповідальності державних службовців за свою діяльність, їх орієнтації на отримання конкретних та вимірюваних результатів, що вимагатиме інституційної адаптивності (здатності адаптуватися до змін у зовнішньому середовищі).

Зазначений підхід практично нерозривно поєднаний *із регуляторним підходом*, адже вимагає нормативних змін щодо структури органів виконавчої влади, зміни їх функціонального призначення та оптимізації правового регулювання у напрямі набуття повноцінного членства в ЄС.

Ключову роль у гармонізації законодавства в рамках кожного міністерства грають директори стратегічного планування та європейської інтеграції. Ці директори сприяють формуванню політик та довгостроковому плануванню, що є важливим для ефективного вирішення стратегічних завдань країни. Розбудова цього інституту в Україні триває з 2017 року.

Регуляторний підхід зосереджується на ролі уряду, його органів у регулюванні та контролі різних аспектів суспільного життя та економічного добробуту громадян. Водночас, основи такого регулювання безперечно закладаються парламентом, який створює нормативно-правову базу, на основі якої встановлюються правила та процедури, які регулюють діяльність різних органів міністерств. Такий підхід вимагає від державних службовців високого рівня знань у сфері законодавства, здатності до аналізу та впровадження регуляторних заходів, а також здійснення нагляду та контролю за їх дотриманням.

Досить вдалим для держав-членів ЄС є використання *підходу, заснованому на людському капіталі*, який цілком успішно може бути адаптований до викликів завдяки лідерству, акмеології.

Розвиток людського капіталу починається з аналізу самого державного апарату, переосмислюючи поняття «ресурс» як щось, що використовується, до «капіталу», в який варто інвестувати та який потребує розвитку. Це не тільки розширення компетенцій публічного службовця, як складового елемента державної служби в якомусь органі, але й зміцнення довіри між управлінцем і підлеглим, державою і громадянином, підтримка відкритого спілкування, свободи та взаємної турботи, а також надання зворотного зв'язку та інвестицій у всеохоплюючий розвиток його особистості з лідерства.

Інформація та накопичений людський капітал, який охоплює навички, знання, мотивацію та досвід державних службовців, стають ключовою конкурентною перевагою конкретних державних органів, що автоматично продукує запускання процесу змін в інших органах. Такий підхід реалізовується з використанням принципів прозорості та відкритості, відповідальності та головне компетентності та професіоналізму.

Європейський досвід управління людським капіталом у державному управлінні демонструє наявність трьох головних моделей: *кар'єрної, посадової та змішаної*, яка включає елементи обох. Ці моделі визначають підходи до найму персоналу, його адаптації, кар'єрного розвитку, ранжування, винагороди та мотивації, оцінки роботи та умови звільнення. В останні роки спостерігається тенденція до їх зближення [64, с. 82]. Система управління людським капіталом у публічній службі держав, що входять до складу ЄС, все більш формується під впливом змішаної моделі, яка балансує між кар'єрними та посадовими аспектами. Ця модель об'єднує елементи обох підходів.

Україна має потенційно високий *людський капітал* у державному управлінні, але воєнний стан впливає на його розвиток, змушуючи державні органи адаптувати свої підходи до управління людськими ресурсами.

Не лише працездатне населення, але й студенти та школярі продовжують виїжджати з України, утворюючи трудовий потенціал країни за її межами. ООН зазначає, що війна спричинила переміщення великої частини дітей та молоді. З одного боку, це відкриває можливості для навчання за кордоном, з іншого – створює ризик втрати цього потенціалу для України через неповернення цих людей.

Утворення, розвиток та збереження людського капіталу в Україні ускладнюються ще кількома чинниками:

- високий рівень стресу серед українців, який підтверджується соціологічними опитуваннями;
- недостатність інвестицій у людський капітал, особливо у сфері державної служби;
- пошкодження та знищення освітніх закладів, що готують майбутніх державних службовців, через військові дії, а також призупинення освітнього процесу на окупованих територіях негативно впливають на якість освіти. Це включає також проблеми з онлайн-навчанням, які виникають через нестабільний інтернет зв'язок та брак необхідного обладнання;
- внаслідок економічних труднощів (скорочення бюджетного фінансування), багато державних органів змушені скорочувати штат (проводити так звану реструктуризацію) або знижувати заробітні плати (економлячи на стимулюючих виплатах), часто переводячи працівників у простій. Середній рівень заробітної плати також знизився.

Крім того, значущими викликами на шляху української інтеграції до ЄС в межах підходу, заснованому на людському капіталі, є системні проблеми в державному управлінні, що впливають на низький рівень підготовки та кваліфікації державних службовців.

Рекомендовано органам влади для вдосконалення забезпечення розвитку правосвідомості державних службовців в умовах реформування державного управління використати *клієнтоорієнтований підхід*, що орієнтований на покращення якості надання адміністративних послуг громадянам (іноді називають клієнт-орієнтований або суспільно-орієнтований). Він з'явився в англо-американській політичній культурі у 80-х роках минулого століття як компонент концепції держави добробуту («welfare state»). Передумовою формування цієї концепції було розширення сфери діяльності держави у післявоєнний період, що призвело до зростання кількості працівників державного сектору. Їхньою визначальною ознакою *став професіоналізм, забезпечений професійною автономією та компетентністю*.

Надання послуг працівниками державних органів відповідно до клієнт-орієнтованого підходу згідно з європейськими стандартами ставить перед українською традиційною системою державної служби нові вимоги:

- забезпечувати якісне обслуговування всіх клієнтів без дискримінації, включаючи людей з інвалідністю, літніх людей, іноземців та представників національних меншин. Для цього вже почали впроваджуватися вимоги щодо інклюзивності як на самій державній службі так і стосовно забезпечення потреб відвідувачів. Крім того, доцільно реалізовувати політику щодо забезпечення доступності сервісів для різних груп населення, наприклад, шляхом надання інформації жестовою мовою або використання онлайн-перекладача для спілкування з іноземцями; пристосовувати зони очікування та обслуговування для людей з інвалідністю, батьків з дітьми та осіб будь-якого віку, а також надавати їм допомогу під час візиту. Нажаль воєнний стан та низький рівень контролю за дотриманням таких вимог все ще не дають можливості говорити про належну реалізацію відповідного пункту; уникати конфліктів з відвідувачами та запобігати їх виникненню. Навіть серед програм підвищення

кваліфікації державні службовці все частіше вибирають курси присвячені конфліктології; регулярно збирати відгуки відвідувачів та реагувати на них, враховуючи зауваження для покращення сервісу. На превеликий жаль в більшості органів системи державної служби України відсутня методика оцінки задоволеності клієнтів отриманими послугами. У проблемних ситуаціях робити акцент уваги на можливостях та пошуку рішень, а не на обмеженнях.

Серед найбільш пріоритетних науково-практичних рекомендацій з вдосконалення механізмів забезпечення розвитку правосвідомості державних службовців, які доцільно рекомендувати органам влади для застосування на державній службі та службі в органах місцевого самоврядування в Україні, є *технологічний підхід*. Він передбачає використання новітніх технологій, що спрямовані на підвищення якості процесів, їх автоматизації, і як наслідок зменшення потреб у людських ресурсах у сфері державного управління та реалізується через європейську модель запровадження системи електронного урядування та модель «відкритого уряду», що є основою функціонування всього ЄС. Він ґрунтується на принципах прозорості та відкритості, інноваційності та технологічності, орієнтований на стратегічне планування й дострокову перспективу застосування. Цей підхід також дозволяє ефективно боротися з корупцією, шляхом застосування ефективних механізмів адміністрування, що виключають людський фактор, а разом із ним низку корупційних ризиків.

Ураховуючи зовнішньополітичне прагнення України до євроінтеграції (в аспекті становлення України як повноцінного члена європейської спільноти), їй необхідно знайти власний напрямок в розвитку технологічного підходу реформування державного управління, однак при цьому слід взяти до уваги стандарти і цілі ЄС. Одночасно, безумовно, важливо звернути увагу на досвід інших європейських країн і творчо застосувати його в українському контексті

реформування державного управління, що проходить після всесвітньої пандемії так званого «коронавірусу» та в умовах діючого воєнного стану.

Рекомендовано включити ключові такі напрямки втілення технологічного підходу на основі досвіду демократичних країн-членів ЄС в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови України:

1) створення єдиного цифрового ринку інформаційних систем та послуг на державній службі, включаючи видалення юридичних та адміністративних бар'єрів для онлайн-послуг та контенту;

2) забезпечення інтеперабельності програм та контенту, у тому числі через стандартизацію і вдосконалення нормативних процедур (зазначене вимагає застосування відповідних методів реалізації цього підходу – реформування законодавства та налагодження комунікації);

3) зміцнення довіри до нового формату надання послуг і безпеки в цифровому середовищі, включно з захистом від шкідливого програмного забезпечення та модернізацією систем захисту даних в державних інформаційних системах та реєстрах;

4) фокусування на розвитку наукових досліджень та інновацій, у тому числі через залучення талановитих дослідників та адекватне фінансування існуючих розробок, сприяння протидії міграції молодих вчених до інших країн;

5) поширення цифрової грамотності серед громадян, включаючи освіту у сфері електронного документообігу, електронних послуг та дистанційного навчання, яке проводиться спеціальною урядовою організацією (використання методу систематичного розвитку та навчання);

6) використання інтернет технологій для вирішення соціальних проблем, як-от підтримка прошарку частини населення літнього віку, модернізація медичних та інших державних послуг в напрямі посилення інклюзивності.

Висновки до розділу 3

У третьому розділі роботи розкрито вплив інструментів доброчесності на вдосконалення розвитку правосвідомості державних службовців як одного зі шляхів підвищення рівня правової культури в умовах реформування державного управління. Проведений аналіз дає підстави зазначити, що на сьогодні в Україні діють норми, які формують етичні норми поведінки державних службовців. Разом із тим існують проблеми їх реалізації та забезпечення доброчесності як основи розвитку сучасної системи публічного управління.

Доброчесність публічного службовця – це морально-етична складова його діяльності, яка визначає «червоні» кордони його поведінки, що передбачають не тільки відповідальне ставлення до виконання службових чи представницьких повноважень, але і здатність на основі аналізу та самокритичного оцінювання своєї діяльності (беручи до уваги і моральну свідомість) відповідати за її результат, бути відповідальним і обов'язковим у загально- життєвих і ділових стосунках.

Доцільно запровадити посади уповноваженого з етики в органах державної влади, що позитивно вплине на формування та розвиток правосвідомості державних службовців з різним видом стажу на державній службі чи службі в органах місцевого самоврядування. Посада уповноваженого з етики буде забезпечувати не лише виконання етичних норм поведінки державними службовцями, а й виконувати роль запобігання корупції у конкретних органах влади.

З'ясовано, що перспективними напрямками з вдосконалення механізмів забезпечення розвитку правосвідомості державних службовців в умовах реформування державного управління є такі:

1) *інституційний підхід* поки що знаходиться на стадії впровадження, адже вимагає аналізу структурно-функціональних основ організації виконавчої влади, що дасть змогу вивчати взаємозалежності між змінами в апараті державного управління та розвитком державної політики;

2) *регуляторний підхід та підхід, заснований на людському капіталі в Україні* стикаються з численними викликами, включаючи необхідність реформування законодавства, вдосконалення управлінських структур, та розвиток людського капіталу в умовах пандемій, воєнного стану та постійних політичних змін.

3) *клієнтоорієнтований підхід*, вимагає зміни фокусу з розуміння держави як виробника на державу, орієнтовану на громадянина-споживача, а також зосередження державного апарату на задоволенні потреб і очікувань громадян, що в умовах воєнного стану в Україні важко реалізується.

4) *технологічний підхід* передбачає, що Україна активно впроваджуватиме сучасні технології для підвищення якості та ефективності процесів реформування державного управління, зменшуючи при цьому потребу в людських ресурсах. Це здійснюватиметься через системи електронного урядування та відкритого уряду, що сьогодні вже почали активно реалізовуватися в Україні.

Таким чином, зазначимо, що подальша інтеграція в європейське співтовариство вимагає від України в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови України комплексного застосування описаних європейських стандартів в державному управлінні та підготовці держслужбовців.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі здійснено концептуальне обґрунтування теоретичних аспектів механізмів формування правосвідомості державних службовців на основі еволюційного підходу, деталізовано розкрито механізми їх забезпечення з використанням позитивного зарубіжного досвіду в умовах реформування державного управління та воєнного стану та післявоєнної відбудови України, які відображено в основних висновках роботи:

1. Досліджено ступінь наукової розробленості проблеми розвитку правосвідомості державних службовців в умовах реформування державного управління, які ґрунтуються на базових теоретико-методологічних підходах, враховуючи сучасні концептуальні парадигми в галузі знань «Публічне управління та адміністрування». Виокремлено принципи правової свідомості державних службовців, які згідно з Основним законом вимагають професійного виконання функцій у державній сфері – *верховенство права, законність, професіоналізм*. Розкрито визначення інтеграції правової системи з іншими підсистемами соціуму через правосвідомість та виявлено переваги і недоліки еволюційного та революційного шляхів трансформацій правосвідомості, уточнення ролі правосвідомості у нормотворчості, що є характерним для використання інтеграційних компонентів правової системи в професіоналізації державної служби під час процесу інтеграції України до ЄС.

Проведений еволюційний аналіз визначив особливість правосвідомості як складової частини механізму правового регулювання: правосвідомість задіяна під час прийняття законодавства, його застосування; вона присутня у кожному компоненті правового механізму – правових нормах, правовідносинах, виконавчих актах публічної адміністрації.

2. Систематизовано понятійне поле дослідження, уточнено поняття терміну «правосвідомість» та дефініції «механізми забезпечення розвитку правосвідомості державних службовців»:

– **«правосвідомість** – це соціально-психологічний феномен, який реалізується в когнітивній (пізнавальній, інформаційній), правотворчій (ціннісній, емоційній), регулятивній (спрямовуючій) функціях, що діють у суспільстві, і має певну внутрішню структуру, що включає правову психологію, правову ідеологію та поведінкові елементи, які регулюють поведінку особистості, та зовнішню структуру, яка включає законодавство, яке постійно переглядається, тлумачиться та модифікується в контексті загальної правосвідомості, а також мораль, норми і традиції, що формують правову культуру громадянськості (суспільства);

– **«механізми забезпечення розвитку правосвідомості державних службовців** – це комплекс інструментів, принципів, методів, підходів та форм унормування (законності) прийняття державно-управлінських рішень відповідно до структурно-функціональних особливостей реформування державного управління в контексті забезпечення інституціонального, регулятивного, ціннісно-правового, мотиваційно-психологічного та гендерного аспектів розвитку правосвідомості державних службовців на засадах акмеології, лідерства, сучасних інноваційних HR-технологій, кращих міжнародних практик задля підвищення рівня їх професіоналізації;

Авторське обґрунтування свідчить, що дефініція є не лише якісною складовою правового регулювання, а важливою у його реалізації, оскільки формує у свідомості індивідів і суспільства мотиваційний чинник правомірної поведінки, виступаючи при цьому критерієм правового вдосконалення особистості – підвищення ступеня законності та дотримання законності.

3. З'ясовані особливості реформування державного управління в Україні із зазначенням протиріч, що потребують першочергового унормування у державно-управлінських рішеннях відповідно до стандартів ЄС, основна мета якої – змінити методи роботи виконавчої влади до трьох важливих складових – структури, процедури та персоналу відповідно до реорганізації, чіткого розділення внутрішніх функцій та запровадження директоратів з розробки політики та довгострокового планування в кожному міністерстві.

Визначено вплив Реформи Державного управління на всіх суб'єктів управління: *громадян, бізнесу та уряду*. Запропоновано запровадити принципи доброго врядування (належного), які вперше були розроблені SIGMA (2014) на замовлення Європейської Комісії й уніфіковані в 2023 році. Їх структура відповідає шести тематичним напрямкам: стратегія; розробка та координація політика; державна служба та управління персоналом (капіталом); організація, нагляд і підзвітність; надання послуг та оцифрування; управління фінансами державного сектора. 32 принципи ефективного державного управління описують цінності, поведінку, є більш цифровими, відкритими й прозорими, гнучкими, інноваційними, екологічними; продемонстрували більшу стійкість до зовнішніх глобалізаційних викликів та загроз, таких як пандемія, екологічні катастрофи та війни.

Прийнято історичне рішення про надання Україні статусу офіційного члена ЄС стало міцним меседжем українцям та іншим країнам світу щодо солідарності з Україною в протистоянні агресії європейським цінностям, незалежності та територіальної цілісності власної країни.

4. Охарактеризовані сучасні механізми забезпечення розвитку правосвідомості державних службовців умовах реформування державного управління та в контексті морально-ціннісних європейських стандартів, зокрема: 1) інституціональний механізм; 2) ціннісно-правовий механізм; 3)

механізм регулювання (або юридичний), які сприяють визначенню структурно-функціональних особливостей реформ у сфері державного управління із зазначенням сучасних тенденцій та протиріч, що потребують першочергового унормування прийняття державно-управлінських рішень в Україні в контексті морально-ціннісних європейських стандартів.

Визначено, що правосвідомість державних службовців в умовах реформування державного управління є ядром їх правової культури, що пов'язана з правом поглядів, уявлень, почуттів і установок, включає думки про законодавство, праворозуміння про функцію права та правових інститутів у суспільстві, що виражається назовні у механізмі правового регулювання, інституціональному механізмах.

У процесі правового регулювання правосвідомість державних службовців виконує низку основних функцій, до яких належать, передусім, пізнавальна, оціночна та регулятивна. Підвищення правового клімату, правових знань, забезпечення належної поведінки державних службовців у відносинах з фізичними та юридичними особами безпосередньо пов'язана із захистом конституційних прав і свобод громадян, вимагає знання законодавства та його точного і безумовного застосування. Узагальнено, що розвинена правосвідомість державних службовців є умовою якісного функціонування правової та політичної систем держави.

5. Розкрито вплив доброчесності як інструменту протидії корупції на вдосконалення розвитку правосвідомості державних службовців, підвищення рівня правової культури в умовах реформування державного управління. Проведений аналіз показує, що в Україні наразі існують норми, які формують стандарти етичної поведінки державних службовців. Водночас існують проблеми в їх імплементації та забезпеченні доброчесності як основи для розвитку сучасної адміністративної системи.

Формування принципів доброчесності в системі державної служби доцільно реалізувати через запровадження посад уповноваженого з етики в органах державної влади. Посада Уповноваженого з питань етики не лише забезпечить дотримання державними службовцями етичних норм, а й слугуватиме запобіганню корупції в державних установах.

6. Розроблені та обгрунтовані практичні рекомендації органам влади з вдосконалення механізмів забезпечення розвитку правосвідомості державних службовців в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови України. Перспективними напрямками з вдосконалення механізмів забезпечення розвитку правосвідомості державних службовців в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення України є такі:

- 1) *інституційний підхід* поки що знаходиться на стадії впровадження, вимагає аналізу структурно-функціональних основ організації виконавчої влади, що дасть змогу вивчати взаємозалежності між змінами в апараті державного управління та розвитком державної політики;
- 2) *регуляторний підхід*, ціллю якого є вдосконалення нормативного регулювання відповідної сфери відносин, зосередження на ролі уряду, його органів у регулюванні та контролі різних аспектів суспільного життя та економічного добробуту громадян.
- 3) *підхід, заснований на людському капіталі в Україні* стикаються з численними викликами, включаючи необхідність реформування законодавства, вдосконалення управлінських структур, та розвиток людського капіталу в умовах пандемій, воєнного стану та постійних політичних змін.
- 4) *клієнтоорієнтований підхід*, вимагає зміни фокусу з розуміння держави як виробника на державу, орієнтовану на громадянина-споживача, а також зосередження державного апарату на задоволенні

потреб і очікувань громадян, що в умовах воєнного стану в Україні важко реалізується.

- 5) *технологічний підхід* передбачає, що Україна активно впроваджуватиме сучасні технології для підвищення якості та ефективності процесів реформування державного управління, зменшуючи при цьому потребу в людських ресурсах. Це здійснюватиметься через системи електронного урядування та відкритого уряду, що сьогодні вже почали активно реалізовуватися в Україні.

Таким чином, вдосконалення механізмів забезпечення розвитку правосвідомості державних службовців в умовах реформування державного управління вимагає від України в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення комплексного застосування описаних європейських стандартів в державному управлінні та професіоналізації державних службовців на засадах акмеології, лідерства, інноваційних технологій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Оніщенко Н.М. Сприйняття права в умовах демократичного розвитку : проблеми, реалії, перспективи : монографія / відп. ред. Ю.С. Шемшученко. Київ : Юридична думка, 2008. С. 274.
2. Балюк Г. Проблеми правового регулювання впровадження концепції сталого розвитку у вітчизняну освіту. Університетські наукові записки. Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, Національна академія державного управління при Президентові України. № 1. 2012. С. 613 – 618.
3. Битяк Ю. Лученко Д. Доктрина адміністративного права України: еволюція та перспективи подальшого розвитку. Право Укр.: Юридичний вип. 44. 2021.
URL:<https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/lawukrai2021&div=182&id=&page=>
3. Макаренко Л.О. Теоретико-методологічні аспекти пізнання та формування правової культури : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.01 / Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України. Київ, 2019. 423 с.
4. Зенін В., Козюбра М., Оксамитний В. Правове виховання і соціальна активність населення: монографія. 1979.
5. Камінська Н. Доброчесність: соціально-правовий зміст і значення для сучасних реформ. Філософські та методологічні проблеми права. 2023. № 2 (26). С. 32–41. doi: 10.33270/02232602.32.
6. Козюбра М. Загальна теорія права: Підручник / За заг. ред. М.І. Козюбри. – К.: Ваїте, 2015. 392 с.
7. Козюбра М. Правосвідомість поняття, типи та рівні. *Право України*. 2010. №4, С.10-21.

8. Корчак, Н., Пархоменко-Куцевіл, О., (2021). Доброчесність державного службовця: етичний та юридичний виміри. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. ,2 (59), 78–84. URL: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.59.15598>
9. Кузьменко Л. Вдосконалення конкурентної політики України - важливий напрямок інтеграції її правової системи до ЄС. *Правова система України в умовах новітніх викликів міжнародного порядку*. Т. 1. № 1. 2020. С. 10 – 14.
10. Олійник О. Л. Урядування» в літописній традиції Київської Русі. URL: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej14/txts/Oliynyk.pdf>.
11. Гусарев С.Д., Тихомиров О.Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності) : навчальний посібник. 4-те вид., стер. Київ : Знання, 2010. 495 с.
12. Антонова Л. В., Антонов А. В. Вплив громадянського суспільства на удосконалення виборчого процесу.2021. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/1_2021/9.pdf.
13. Василевська Т. Особистісні виміри етики державного службовця : монографія. Київ,. 2008. 336 с.
14. Воронов О. Прийняття управлінських рішень в індетермінованих умовах у сфері державної служби: соціально-психологічний аспект: дис.... докт. наук держ. упр.: 25.00. 03 «Державна служба»/НАДУ
15. Goncharuk N., Pyrohova Y., Suray I., Prokopenko L., Prudius L. (2023). Public Administration in Ukraine in the Context of European Integration: Current State, Problems and Priorities. *Economic Affairs*, Vol. 68, № 03. pp. 1613-1627 URL: DOI:<http://dx.doi.org/10.46852/0424-2513.3.2023.27>
16. Гонюкова Л. Вимірювання цінностей публічних службовців: світовий досвід / Л. Гонюкова, Н. Чиркова // *Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президенті України*. 2021. Вип. 1. С. 40-45. URL.: <http://surl.li/rgnjf>.

17. Гринь, О. Д., & Донченко, О. І. (2014). Питання сучасного стану правосвідомості: особливості формування та проблеми вдосконалення. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Правознавство*, 19(3), 7-16
18. Ємельянов, В. (2020). Удосконалення механізмів відбору кандидатів на керівні посади державної служби України з урахуванням лідерських компетентностей. *Державне управління: удосконалення та розвиток*, 11. <https://doi.org/10.32702/2307-2156-2020.11.7>.
19. Ларіна Н., Ларін С. (2022). Професіоналізація публічних службовців як напрям захисту національних цінностей в публічному управлінні. *Аспекти публічного управління*. Т.10 №6, 95-101. URL : <https://aspects.org.ua/index.php/journal/article/view/976>
DOI: <https://doi.org/10.15421/152249>
20. Корчак, Н., Пархоменко-Куцевіл, О., (2021). Доброчесність державного службовця: етичний та юридичний виміри. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. ,2 (59), 78–84. URL: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.59.15598>
21. Рачинський А.П. Розвиток системи забезпечення державної безпеки України: теоретико-методологічні проблеми та шляхи їх розв'язання. *Інвестиції: практика та досвід*. 2022. № 23. С. 95–101. URL: <https://www.nayka.com.ua/index.php/investplan/article/view/833>
22. Рудакевич М. Етична інфраструктура демократичної держави як шлях розбудови етичної державної служби // *Формування демократичного та ефективного державного управління в Україні: Матеріали наук.-практ. семінару (м. Київ, 11-12 берез. 2002 р.)*. / За заг ред. В.І.Лугового, В.М. Князева. - К., 2002. - С. 155-160.
23. Khadzhyradieva, S., Slukhai, S., Rachynskyi, A. Public Administration in Ukraine: Adjusting to European Standards. *Державне управління в Україні:*

адаптація до європейських стандартів. 2020. С. 81-108.

24. Чала Н. Особливості бюджетного управління на місцевому рівні в нових економічних умовах: аналіз європейського досвіду / Н. Д. Чала // Теорія та практика державного управління. 2011. Вип. 2. С. 406-411. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Trpu_2011_2_66

25. Лис В. Про Сократа, Данила Галицького, Фернандо Магеллана, Ісаака Ньютона, Шарлотту, Емілі, Енн Бронте. Київ: Грані-Т, 2008. 134 с.

26. Шпекторенко І., Куйбіда В. Ротація персоналу: ресурси інституційного каналу професіоналізації кадрів та інструмента (процедури) управління персоналом публічної служби. Публічне управління та регіональний розвиток. № 21. 2023. С. 850-867. URL : DOI 10.34132/pard2023.21.11

27. Берлач А. Перспективи вдосконалення законодавства про державну службу в аспекті забезпечення дисципліни державних службовців. Публічне право. 2012. № 3. С. 256-262.

28. Дубенко С. Право в публічному управлінні : навч. посіб. / Н. Г. Плахотнюк, В. І. Мельниченко, С. Д. Дубенко. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. 3-тє вид., випр. і допов. Київ: НАДУ. 2020. 248 с.

29. Калітенко О.М. Окремі проблеми правового статусу насцитуруса за чинним законодавством України. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/7992/ilovepdf_com-7-9.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 02.11.2020).

30. Бурдоносова М.А. Методологічні особливості дослідження професійної культури юристів. Публічне право: науково-практичний юридичний журнал. 2015. № 4 (20). С. 261–267.

31. Нижник Н., Мосов С. Теоретичні аспекти державного управління: монографія. Чернівці: Tekhnodruk. 2011. 248 с.

32. Алюшина Н. Психосоціальна підтримка публічних службовців в умовах

- воєнного стану : [практикум для тренерів]. Н. Алюшина, Ю. Жигуліна-Фаль, Н. Наулік та ін.; за заг. ред. проф. О. Редліха, С. Хаджирадевої. Миколаїв: Смелянова Т.В., 2022. С.112-143.
33. Ващенко К., Дмитренко С. Нормативно-правове регулювання інституту державної служби в сучасній Україні. НПУ імені МП Драгоманова. 2019. С. 123–127. URL: https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/28797/Vashchenko_Dmytrenko.pdf?sequence=1
34. Хаджирадева, С., Доценко, Т. (2023). Правосвідомість в контексті розвитку професійно-службової кар'єри публічних службовців в умовах реформування державного управління. *Аспекти публічного управління*. 11(4), 74-81.
35. Заболотний А.В. Система нормативно-правового регулювання державної служби. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Державне управління*. 2017. Вип. 2(9). С. 26-30.
36. Мотренко Т. Зміни у правовому регулюванні державної служби - основа для її системної трансформації. *Університетські наукові записки*. 2005. № 1-2. С. 289-295. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2005_1-2_48
37. Оболенський О., Лукін С. http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&image_file_name=PDF/dums_2013_2_3.pdf Публічне управління: публічна сфера, публічне право і публічна політика – співвідношення понять. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2013. №2., С. 3-11.
38. Олуйко В. Кадрові процеси в державному управлінні України: стан та перспективи розвитку. 2005. С. 418
39. Сороко В. Концептуальні засади функціонального аналізу органів державної влади. *Аналітика і влада*. 2012. № 6. С. 106-113. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/avlad_2012_6_18
40. Сиченко В.В., Мартиненко О. М., Якименко С. В. Становлення та

- удосконалення механізмів інноваційного розвитку державного управління в Україні. *Публічне управління та регіональний розвиток*. 2020. № № 9. 2020. С. 796-815. DOI : <https://doi.org/10.34132/pard2020.09.06>
41. Сушинський О. Відповідальність як принцип організації влади: проблематика воєнного стану. Розвиток публічного управління в контексті європейської інтеграції України. Матеріали науково-практичної конференції. 2023. С 58 – 65.
42. Khadzhyradieva, S., Hrechko, T., & Smalskys, V. (2019). Institutionalisation of Behavioural Insights in Public Policy. *Public Policy and Administration*, 18, 95-113. URL: <http://dx.doi.org/10.5755/j01.ppa.18.3.24726>.
43. Гегель Г. В. Філософія духу. Енциклопедія філософських наук. Київ, 1977. 471 с.
44. Кант І. Критика чистого розуму. Київ: Юніверс, 2000. 504 с.
- Kelly G., Mulgan, G., & Muers, S. (2002a). *Creating Public Value: An Analytical Framework for Public Service Reform*. In. Discussion paper prepared by the Cabinet Office Strategy Unit, United Kingdom. URL: http://students.aiu.edu/submissions/profiles/resources/onlineBook/Z2u8A9_Creating_Public_Value_Advancing_the_Common_Good.pdf
45. Келлі Лжордж. Психологія особистих конструктів . том. I, II. Нортон, Нью-Йорк. (2-е видання: 1991, Routledge, Лондон, Нью-Йорк)
46. Kuzmin E. International Obligations and National Legislation: On the Way of Conceptualising the Mechanism of Interaction. *Academie Huspol. Deliktology*. 2021. pp. 39 – 53. URL: <https://eipe.ucoz.net/pdf/delictology-4.pdf>
47. Merton R. (1979). *The Sociology of Science: Theoretical and Empirical Investigations*. University of Chicago Press. 936 p. URL: <https://www.scribd.com/document/335178684/The-Sociology-of-Science-Theoretical-and-Empirical-Investigations>

48. Рубінштейн С.Л. Основи загальної психології.: підручник Одеса. 1949. 596 с.
49. Тарахонич Т. І. Методологічні підходи та принципи правового регулювання / Т. І. Тарахонич. // Часопис Київського університету права. 2009. №3. С. 15-19.
50. Бурдоносова М.А. Методологічні особливості дослідження професійної культури юристів. Публічне право: науково-практичний юридичний журнал. 2015. № 4 (20). С. 261–267.
51. Fromm. E. (2010). *Maty chy buty ? [To have or to be?]* Kyiv: «Ukr. ruysmennyk». [in Ukrainian]
52. Хаварівська Г. Правове виховання в управлінській діяльності. Efficiency of public administration. 2020. Issue 2 (63). vol. 1. URL : <http://edu.lvivacademy.com/article/view/212638/214054>
53. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1996. № 30. Ст. 141. URL: https://web.znu.edu.ua/psychologicalservice/docs/normatyvni_dokumenty/konstitutsiya-ukrayini.pdf.
54. Дунаєв І.В. Стратегічне планування розвитку громади: використовуємо партисипативний підхід / Укл. І.В. Дунаєв, Н.Л. Ключник, Н.В. Морозюк, О.О. Чернобай. Харків.: Слобожанські стратегії, АССРОГУ, 2018. 38 с. URL : <http://ssa.ngo/ua/prepared-and-published-our-guidelines-on-participatory-local-strategic-planning/>
55. Атоян О. М. Ідея інтуїтивного права в концепції Л. Петражицького / О. М. Атоян. // *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2010. №2. 8-11.
56. Бачинський Т. До питання про структуру правосвідомості: деякі дискусійні інтерпретації. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2012. №56. С. 3-7.
57. Бура Н. С. Окремі правові стандарти Європейського Союзу та України у

- сфері трудових прав жінок. Забезпечення прав людини: національний і міжнародний виміри. Збірник матеріалів III-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції до 75-річчя Загальної декларації прав людини. 2024. С. 287 – 294. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/38857/>
58. Кістяківський, Богдан Олександрович // Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. 742 с. 1000.
59. Козюбра М. І. Демократія і перебудова: / М. І. Козюбра, Є. В. Бурлай, А. П. Заєць. Київ: Політвидав України, 1988.171 с.
60. Петражицький Л. Вибрані праці Т.1. Київ: Либідь. 2011. 414 с.
61. Олійник О. Л. Урядування» в літописній традиції Київської Русі. URL: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej14/txts/Oliynyk.pdf>.
62. Фарбер І.Є.И. Е. Правосвідомість як форма суспільної свідомості. Харків. Юрид. літ-ра, 1963. 204 с.
63. Козюбра М. І. Демократія і перебудова: / М. І. Козюбра, Є. В. Бурлай, А. П. Заєць. Київ: Політвидав України, 1988.171 с.
64. Шершеневич Г. Юридична енциклопедія : у 6 т. / редкол. : Ю.С. Шемшученко та ін. Київ : Укр. енцикл. ім. М.П. Бажана, 1998–2004. Т. 5 : П–С. С. 37.
65. Аристотель: традиція, адаптація, переклад / упоряд. О. Панич. Київ : Дух і літера, 2017. 184 с.
66. Гетьманчук М. П. Філософія: навчальний посібник. Львів, 2009. 307 с.
67. Платон. Держава. Зібрання творів у 4-х т. Т.3. К.: Думка, 1994. 654 с. VII, 512
68. Аристотель: традиція, адаптація, переклад / упоряд. О. Панич. Київ : Дух і літера, 2017. 184 с.
69. 69. Цицерон. Про закони. Про державу. Про природу богів. Антична

література. Стародавній світ: Априорі. 2023. 392 с.

70. Спіноза Б. Теологічно-політичний трактат. Київ: Соломії Павличко «Основи», 2005. 237 с.

71. Бедрій М. М. Історико-правовий огляд джерел права Київської Русі. *Молодий вчений. Юридичні науки*. 2014. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2014/8/41.pdf>

72. Вернадський В. І. Думки про сучасне значення історії знань. *Вибрані праці*. Київ: Наук. думка, 2005. С. 70-82.

73. Гоцуляк Ю. В. Правова держава та доктрина природного права у науковій спадщині П. І. Новгородцева. *Часопис Київського університету права*. 2011. №3. - С. 46-49.

74. Дмитрієнко Ю. М. Першоджерела традиційної української правосвідомості. *Університетські наукові записки*. 2006.: URL : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Unzap_2006_2_6.pdf.

75. Клімова Г. П. Правосвідомість: до теорії питання. URL :<http://ndipzir.org.ua/wpcontent/uploads/2012/06.pdf> с.8.

76. Кравченко А. П. Розвиток філософських поглядів на антропологічний принцип у філософії права до ХХ століття. URL : <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/2151/1/Kravchenko%20A..pdf>.

77. Кузьмін Є. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю.С. Шемшученка. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Юридична думка, 2012. С. 1011.

78. Олійник О. Л. Урядування» в літописній традиції Київської Русі. URL: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej14/txts/Oliynyk.pdf>.

79. Оріховський С. Твори. Київ: Дніпро, 2004. 672 с.

80. Новіков А. М. Предмет і структура методології. URL: <http://www.methodolog.ru/method.htm>

81. Гарасимів Т. З. Філософема девіантної поведінки: монографія / Т. З. Гарасимів. Львів. 2014. 356 с.
82. Гарасимів Т. З. Природні та соціальні детермінанти формування девіантної поведінки людини: філософсько-правовий вимір: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 420 с.
83. Гонюкова Л.В., Сичова В.В. Гендерний аналіз в управлінні соціальним розвитком в умовах збройної агресії Росії проти України. *Актуальні проблеми державного управління*. 2022. 1(60). С.133-146. URL : [https://ipa.karazin.ua/wp-content/themes/education/filesforpages/science/AKTUALNI%20PROBLEMI%20DERZHAVNOGO%20UPRAVLINNYa%20%E2%84%961\(60\).pdf](https://ipa.karazin.ua/wp-content/themes/education/filesforpages/science/AKTUALNI%20PROBLEMI%20DERZHAVNOGO%20UPRAVLINNYa%20%E2%84%961(60).pdf).
84. Гонюкова, Л., Канавець М., & Сичова, В. (2023). Гендерна орієнтація публічного врядування в Україні в післявоєнній відбудові. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Державне управління*, 18(2), 12–18. <https://doi.org/10.17721/2616-9193.2023/18-2/14>.
85. Chumachenko, D., Yemelyanov, V., Zhovnirchuk, Y., Bandura, I., & Karpeko, N. (2021). Social models of anti-corruption and corrupt practices in the global and European dimension. *Apuntes Universitarios*, 11(3), 183–196. <https://doi.org/10.17162/au.v11i3.700>.
86. Забзалюк Д. Право та правова свідомість: взаємодія, взаємозалежність та взаємовплив. *Вісник Національного університету “Львівська політехніка”*. Серія: *Юридичні науки*. Львів, 2020. Том 7. № 1. С. 23–29. URL: <http://surl.li/rhunh>.
87. Калиновський Ю. Ю. Правосвідомість українського суспільства як соціокультурний феномен: філософсько-правова рефлексія : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філос. наук : спец. 12.00.12 «Філософія права» / Калиновський Ю. Ю. Харків, 2010. 36 с.

88. Калиновський Ю. Ю. Структура правосвідомості: філософсько-правова рефлексія. *Вісник Національної юридичної академії імені Ярослава Мудрого*. 2010. №5. С. 92-100.
89. Корчак, Н.М. (2023). Добросесність як інструмент розвитку правосвідомості публічних службовців в умовах реформування державної служби. *Аспекти публічного управління*, 11(4), 82–88. <https://doi.org/10.15421/152356> .
90. Михайліна Т. Ціннісноорієнтований концепт правосвідомості. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. №1. С. 119-123.
91. Михайліна Т. Детермінація типології праворозуміння через правосвідомість. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. №12. С. 225-228.
92. Марусяк Т. С. Структура та суб'єкти правосвідомості: соціологічний аналіз. *Вісник Одеського національного університету. Соціологія і політичні науки*. Одеса, 2011. Т. 16, Вип. 10: С. 558-565.
93. Михайліна Т.В. Синергетична роль правосвідомості. *Economic and law paradigm of modern society*. 2016. №1. С. 305-309.
94. Муж В. В. Громадянське суспільство як форма вираження колективної правосвідомості. *Вісник НУ «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2015. № 827. С. 169-173.
95. Муж В. В. Кореляція правосвідомості та права. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 6. С. 36-39.
96. Муж В.Д. Юридичні засоби формування колективної правосвідомості: дисер. на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук : спец. 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Львів, 2016, 205 с.
97. Муж В. В. Юридичні методи формування правової свідомості. Муж, Т. З. Гарасимів. *Науковий вісник НУ «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2015.

№ 825. С. 172-178.

98. Омельчук І. А. Правосвідомість як юридична категорія. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2004. : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Unzap_2004_4_6.pdf.

99. Панчук І.О. Правосвідомість як фактор утвердження демократичних основ державного та суспільного ладу України. дисер. на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук : спец. 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Острог. 2015. 219 с.

100. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: Навч. посібник. Вид. 8-е, стереотипне. Харків: Консул, 2005. -160 с.

101. Панченко Т. С. Правова свідомість як міждисциплінарний феномен. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка* – 2011. URL: <http://book.net/index.php?p=article&id=16409>

102. Рабінович С. Ідеологічний чинник консолідації політичної нації в Україні. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2014. Випуск 59. С. 170–178.

103. Рачинський А. (2022) Роль управління знаннями у розвитку професійних компетентностей публічних службовців. *Державне управління: удосконалення та розвиток*, 10. <https://doi.org/10.32702/2307-2156.2022.10.1>.

104. Рачинський, А. (2022). Самоменеджмент в контексті розвитку професійної кар'єри державних службовців. *Аспекти публічного управління*. 10(6), 88-94. <https://doi.org/10.15421/152248>.

105. Rachynskyi A., Khadzhyradieva, S., Slukhai, S., & (2020). Public Administration in Ukraine: Adjusting to European Standards. *NISPAcee Journal of Public Administration and Policy*, 13(1), 81–108. <https://doi.org/10.2478/nispa-2020-0004>.

106. Сніжко Д.В. Вплив інституціонального механізму на забезпечення розвитку правосвідомості публічних службовців. *Аспекти публічного*

- управління. 2023. Том 11, №2. С. 103-111. DOI: <https://doi.org/10.15421/152325>.
URL : <http://surl.li/rgnxxg>.
107. Сніжко Д.В. Концепти ціннісно-правового механізму забезпечення розвитку правосвідомості у публічних службовців. *Державне управління та регіональний розвиток*. 2022, №13. С. 540-546; DOI: 10.34132/pard2022.15.10.
URL: <http://surl.li/rgnwo>.
108. Черкас М. Є. Актуальні проблеми формування правосвідомості в Україні *Право та інновації*. 2019. №4(12). С. 169-175, URL: <http://surl.li/rgybyq>.
109. Khadzhyradieva, S., Slukhai, S., & Rachynskyi A., (2020). Public Administration in Ukraine: Adjusting to European Standards. *NISPAcee Journal of Public Administration and Policy*, 13(1), 81–108. <https://doi.org/10.2478/nispa-2020-0004>.
110. Шандра Б.Б. Вплив злочинності на формування правосвідомості у процесі побудови громадянського суспільства в Україні. *Порівняльно-аналітичне право*. №7. 2014. С. 214-216.
111. Грищук А.Б. Правосвідомість і моральність – соціально-психологічні цінності у діяльності державних службовців України. *Науковий вісник. Серія юридична*. 2013. №4. С. 47-55.
112. Коваленко І. І. Правосвідомість як джерело формування правових смислів (феноменологічний аспект) / І. І. Коваленко, О. С. Лозова. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. Харків, 2017. № 3. С. 81–97. URL: <http://surl.li/rhwiu>.
113. Поляков А.В. Петрович З.З. Вплив моралі на правосвідомість особи: філософсько-правовий вимір. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридичні науки*. 2013. №4. С. 496-505.
114. Про державну службу : Закон України № 889-VIII від 10.12.2015 р. URL :

[https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19) (дата звернення: 03.06.2023).

115. Герасіна Л. М. Правосвідомість та правова культура як базові чинники державотворчого процесу в Україні: монографія/ Л. М. Герасіна та ін.; Національна юридична академія ім. Я.Мудрого. Х.: Право, 2009. 351 с.

116. Панчук І.О. Правосвідомість як фактор забезпечення законності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2015. № 33. С. 25-28.

117. Ковальчук В. Б. Правові засади взаємодії громадянського суспільства та державної влади в процесі демократичної легітимації: [монографія] / В. Б. Ковальчук, С. І. Іщук. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2013. 268 с

118. Принципи державного управління (2023). OECD/SIGMA. Paris, France. 48 s. [https://www.sigmaxweb.org/publications/ Principles-of-Public-Administration-2023-edition-UKR.pdf](https://www.sigmaxweb.org/publications/Principles-of-Public-Administration-2023-edition-UKR.pdf).

119. Портал КМУ «Дія». URL : <https://center.diia.gov.ua>

120. Бліхар В. С. Державно-церковні відносини як експлікація дихотомії влади та суспільства у європейській філософії : монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2013. 516 с.

121. НАДС. Портал управління знаннями. URL : <https://pdp.nacs.gov.ua/>].

122. Щасний-Гербут Ян. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю.С. Шемшученка. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Юридична думка, 2012. С. 1011.

123. Руссо Ж. Сповідь. Київ: «Техніка», 2013. 636 с.

124. Декарта Д. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю.С. Шемшученка. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Юридична думка, 2012. С. 1011.

125. Дідро Д. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад.

НАН України Ю.С. Шемшученка. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Юридична думка, 2012. С. 1011.

126. Гюго Г. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю.С. Шемшученка. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Юридична думка, 2012. С. 1011.

127. Клімова Г. П. Закон як цінність правосвідомості і правової культури українських громадян. *Вісник Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого. Сер. Філософія, філософія права, політологія, соціологія.* 2009. №2. X. : Право, 2009. С. 197-202.

128. Омельчук О. М. Вплив правосвідомості на поведінку людини. *Форум права.* 2012. № 4. С. 702-705.

129. Калиновський Ю. Ю. Національна ідея як віддзеркалення розвитку правосвідомості українського суспільства. *Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки: Наук. вісник: збірник наук. праць / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Українська АН.* К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. Вип. 44 (№2). С. 358-364.

130. Життєдайна філософія серця Григорія Сковороди URL : <https://www.listvycja.org/2017/04/04/scovoroda/>

131. Дністрянський С. С. Родинне право Закарпатської України. Тернопільський обласний архів. Фонд № Р-3430. Опис № 1. Справа № 37. 6 с.

132. Лукашева Є. Соціалістична правосвідомість і законність

133. Зенін В., Козюбра М., Оксамитний В. Правове виховання і соціальна активність населення: монографія. 1979.

134. Козюбра М. Правосвідомість поняття, типи та рівні. *Право України.* 2010. №4, С.10-21.

135. Клімова Г. П. Правосвідомість: до теорії питання. URL : <http://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2012/06/.pdf>

136. Цимбалюк М. М. Онтологічні основи теорії правосвідомості : дис. доктора юридичних наук : спец. 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Київ. 2009, 408с.
137. Черкас М. Є. Правосвідомість та її функції в механізмі правового регулювання : монографія. Х. : Право, 2014. 156 с.
138. Черкас М. Є. Чинники, що впливають на формування правосвідомості в Україні. *Вісник Національної академії правових наук України*. № 2016. 3 (86), С. 172-183.
139. Деяк І. Вплив правосвідомості на приватні інтереси особистості. *Право на приватність: тенденції та перспективи*. 2008. №114, С. 58-49.
140. Сніжко Д.В., Ларіна Н.Б. Формування правосвідомості у публічних службовців: понятійне поле, види, структура. *Аспекти публічного управління*. 2020, (4). С. 13–19.
141. Сніжко Д.В. Структурно-функціональний підхід до формування правосвідомості публічних службовців. *Держане будівництво*. 2021, №1. URL: <http://db.kh.ua/index.php/db/article/view/138/131>.
142. Лозниця В. С. Педагогіка і психологія: основні положення: Навчальний посібник. К., 1999. 304 с.
143. Кравчук О. Місце правосвідомості в реалізації прав і обов'язків суб'єктів публічного управління. *Держава та глобальні соціальні зміни: 25 років української незалежності: Матеріали VII міжнародної наук.-практ. конф. (м. Київ, 29-30 листопада 2016 р.)* / Укладачі А. А. Мельниченко, П.В. Кутуєв. Київ, Одеса, 2016. С. 181-182.
144. Забзалюк Д. (2020). Генеза наукового бачення дефініції «правова свідомість». *Наукові записки Львівського університету бізнесу і права*. №24. С. 111-118. URL : <http://surl.li/rgxmk>.
145. Global Innovation Index2021. Tracking Innovation through the COVID-19

Crisis. URL : https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2021.pdf (last accessed: 20.04.2024).

146. BOIB: оприлюднено глобальний інноваційний індекс 2022 року. URL : <https://ukrpatent.org/uk/news/main/wipo-global-innovation-index-2022-29092022> (дата звернення 20.04.2024).

147. Global Innovation Index 2023 Innovation in the face of uncertainty 16th Edition Soumitra Dutta, Bruno Lanvin, Lorena Rivera León and Sacha Wunsch-Vincent Editors / URL : <https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo-pub-2000-2023-en-main-report-global-innovation-index-2023-16th-edition.pdf> (дата звернення 20.04.2024).

ДОДАТКИ

Додаток А

Історіографічний аналіз дослідження правосвідомості в науковій літературі в
Відродження, Просвітництва та Нового часу

ПІБ учених, філософів	Суть концепцій учених, філософів	Література
Станіслав Оріховський	Наголошується на правовій освіті як засобі формування правової свідомості в суспільстві, оскільки неможливо примусити людину дотримуватися закону, якого вона не розуміє або не знає, не кажучи вже про те, що вона не знає про його існування.	[79, с. 52].
Ян Щасний-Гербут	У «Роздумах про народ руський»: «Але чого просить бідна Русь? Можливості жити згідно зі своїми правами? «Чи вона взагалі не має ніяких прав?»	[125].
Бенедикт Спіноза	У «Теологічно-політичному трактаті» робить акцент на суб'єктивних можливостях кожної людини до настанов на правомірну поведінку	[70, с. 169].
Ж.-Ж. Руссо	Правильно встановлена загальна воля як загальна правосвідомість буде прийнятною для всіх як загальний закон кожної розумної істоти. «У «Суспільному договорі» він висловив думку, що люди, які не зіпсовані законом, можуть мати великі надії, якщо їм пощастить мати мудрого лідера».	[126].
Р. Декарт	Людина виступає об'єктом дослідження численних наукових галузей, а проблема правосвідомості як основної цінності осмислюється досить різнопланово.	[127, с. 75].
Д. Дідро	Він виніс психологічний відтінок у формування особистості в суспільстві, акцентуючи увагу на її індивідуальних особливостях, що давало змогу розглядати індивідуальні характеристики кожної людини не як середнє арифметичне від суми характеристик усіх членів суспільства. Цінність цього положення щодо групової або суспільної правосвідомості підтверджується В. Муж в науковій роботі щодо процесу колективного пізнання правосвідомості.	[128, с. 18];
Г. Гуго, К. Савіньї, Ф. Пухта	Згідно з історичною школою права ці правові мислителі які були її представниками вся історія права і формування правосвідомості є відображенням долі народу. Таким чином, відзначається як спостереження за ставленням людей до минулих і теперішніх законів, так і оцінка прийнятих правових норм з точки зору юридичної психології.	[129, с. 11-12]
Г. Гегель	У праці «Філософія духу» відображено формування правосвідомості як колективного явища, що є	[43, с. 361-

	своєрідною ідею самоцінності людини, де «Важливість участі громадян у суспільних справах частково полягає в більш конкретному і, відповідно, більш нагальному усвідомленні загальних потреб.	362]
I. Кант	У його роботах не розглядається безпосередньо правосвідомість, а аналізуються внутрішні фактори, які беруть участь у формуванні особистості, ці фактори, необхідні для того, щоб оцінювати різні явища, в тому числі правові. Важливість думки впливає з необхідності мати розвинену свідомість, яка дає змогу використовувати знання, якими людина володіє, на практиці, у нашому випадку правосвідомість у процесах застосування права, реалізації права тощо. І. Вчення Канта пронизане повагою до людини, віра в її духовне зростання та розвитку правосвідомості.	[44, с. 125-126].
Карл Маркс та Фрідріх Енгельс	На думку дослідників, у цьому проявляються дві проблеми: перша - нехтування законом через страх бути притягнутим до відповідальності за його порушення, що зумовлено низьким матеріальним статусом (бідністю); друга - виправдання бідністю порушення закону, тобто вчинення злочину. Перша є суттєвою в контексті врахування психічного стану особи та факторів, які сприяють такому стану та призводять до повної зневаги охоронними нормами закону. Друга не підтримується нами, через те що автор схвалює злочин, який обґрунтовується вирішенням проблеми класової нерівності. Однак далі автор встановлює, що клас все ж таки є детермінантою середовища, яке впливає на формування правової свідомості серед своїх представників.	[130, с. 8] [131, с. 69; 147]. 132, с. 61-62].

Додаток Б

Ukraine is an **Emerging Innovator**.

Over time, performance relative to the EU has decreased.

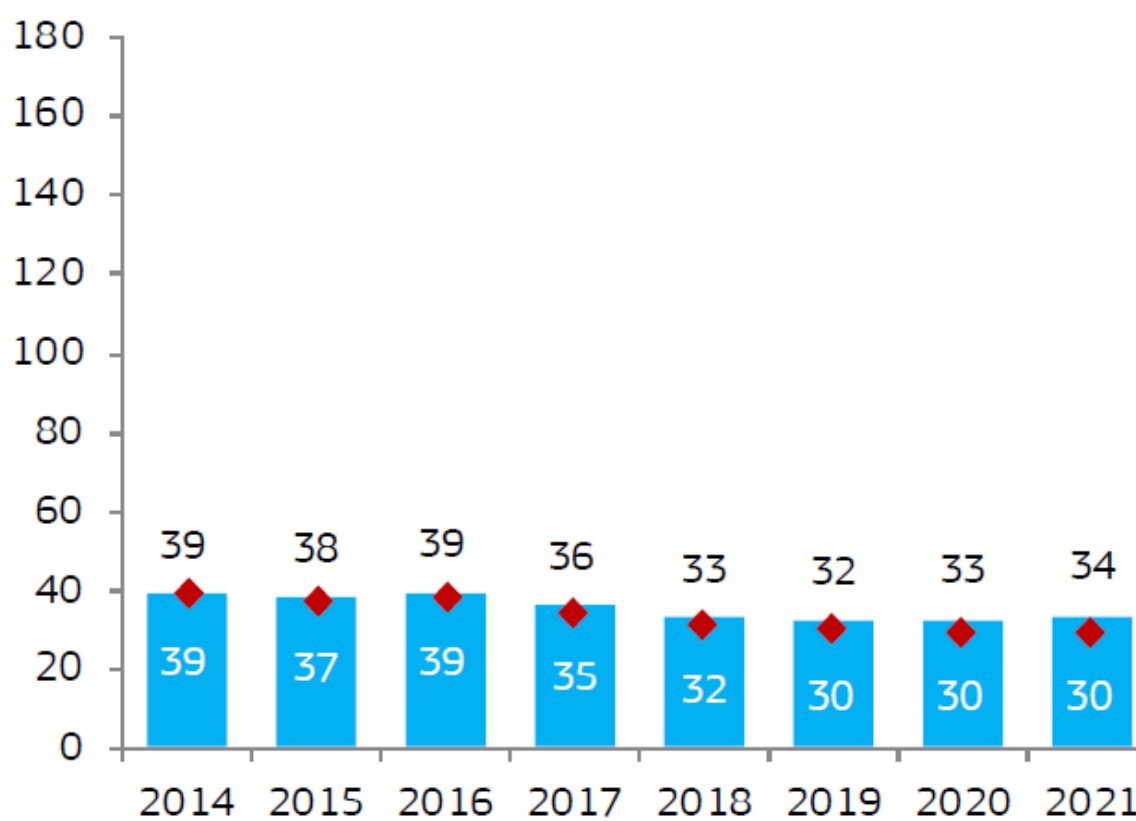

Рис. 1

Показники інноваційного розвитку в Україні з 2014 по 2021 роки [1462]

Додаток В-1

GII rank	Economy	Score	Income group rank	Region rank	GII rank	Economy	Score	Income group rank	Region rank
1	Switzerland	65.5	1	1	67	Colombia	31.7	17	6
2	Sweden	63.1	2	2	68	Qatar	31.5	45	7
3	United States of America	61.3	3	1	69	Armenia	31.4	18	8
4	United Kingdom	59.8	4	3	70	Peru	31.2	19	7
5	Republic of Korea	59.3	5	1	71	Tunisia	30.7	7	9
6	Netherlands	58.6	6	4	72	Kuwait	29.9	46	10
7	Finland	58.4	7	5	73	Argentina	29.8	20	8
8	Singapore	57.8	8	2	74	Jamaica	29.6	21	9
9	Denmark	57.3	9	6	75	Bosnia and Herzegovina	29.6	22	38
10	Germany	57.3	10	7	76	Oman	29.4	47	11
11	France	55.0	11	8	77	Morocco	29.3	8	12
12	China	54.8	1	3	78	Bahrain	28.8	48	13
13	Japan	54.5	12	4	79	Kazakhstan	28.6	23	3
14	Hong Kong, China	53.7	13	5	80	Azerbaijan	28.4	24	14
15	Israel	53.4	14	1	81	Jordan	28.3	25	15
16	Canada	53.1	15	2	82	Brunei Darussalam	28.2	49	13
17	Iceland	51.8	16	9	83	Panama	28.0	50	10
18	Austria	50.9	17	10	84	Albania	28.0	26	39
19	Ireland	50.7	18	11	85	Kenya	27.5	9	3
20	Norway	50.4	19	12	86	Uzbekistan	27.4	10	4
21	Estonia	49.9	20	13	87	Indonesia	27.1	27	14
22	Belgium	49.2	21	14	88	Paraguay	26.4	28	11
23	Luxembourg	49.0	22	15	89	Cabo Verde	25.7	11	4
24	Czech Republic	49.0	23	16	90	United Republic of Tanzania	25.6	12	5
25	Australia	48.3	24	6	91	Ecuador	25.4	29	12
26	New Zealand	47.5	25	7	92	Lebanon	25.1	30	16
27	Malta	47.1	26	17	93	Dominican Republic	25.1	31	13
28	Cyprus	46.7	27	2	94	Egypt	25.1	13	17
29	Italy	45.7	28	18	95	Sri Lanka	25.1	14	5
30	Spain	45.4	29	19	96	El Salvador	25.0	15	14
31	Portugal	44.2	30	20	97	Trinidad and Tobago	24.8	51	15
32	Slovenia	44.1	31	21	98	Kyrgyzstan	24.5	16	6
33	United Arab Emirates	43.0	32	3	99	Pakistan	24.4	17	7
34	Hungary	42.7	33	22	100	Namibia	24.3	32	6
35	Bulgaria	42.4	2	23	101	Guatemala	24.1	33	16
36	Malaysia	41.9	3	8	102	Rwanda	23.9	1	7
37	Slovakia	40.2	34	24	103	Tajikistan	23.9	2	8
38	Latvia	40.0	35	25	104	Bolivia (Plurinational State of)	23.4	18	17
39	Lithuania	39.9	36	26	105	Senegal	23.3	19	8
40	Poland	39.9	37	27	106	Botswana	22.9	34	9
41	Turkey	38.3	4	4	107	Malawi	22.9	3	10
42	Croatia	37.3	38	28	108	Honduras	22.8	20	18
43	Thailand	37.2	5	9	109	Cambodia	22.8	21	15
44	Viet Nam	37.0	1	10	110	Madagascar	22.5	4	11
45	Russian Federation	36.6	6	29	111	Nepal	22.5	22	9
46	India	36.4	2	1	112	Ghana	22.3	23	12
47	Greece	36.3	39	30	113	Zimbabwe	21.9	24	13
48	Romania	35.6	40	31	114	Côte d'Ivoire	21.0	25	14
49	Ukraine	35.6	3	32	115	Burkina Faso	20.5	5	15
50	Montenegro	35.4	7	33	116	Bangladesh	20.2	26	10
51	Philippines	35.3	4	11	117	Lao People's Democratic Republic	20.2	27	16
52	Mauritius	35.2	41	1	118	Nigeria	20.1	28	16
53	Chile	35.1	42	1	119	Uganda	20.0	6	17
54	Serbia	35.0	8	34	120	Algeria	19.9	29	18
55	Mexico	34.5	9	2	121	Zambia	19.8	30	18
56	Costa Rica	34.5	10	3	122	Mozambique	19.7	7	19
57	Brazil	34.2	11	4	123	Cameroon	19.7	31	20
58	Mongolia	34.2	5	12	124	Mali	19.5	8	21
59	North Macedonia	34.1	12	35	125	Togo	19.3	9	22
60	Iran (Islamic Republic of)	32.9	13	2	126	Ethiopia	18.6	10	23
61	South Africa	32.7	14	2	127	Myanmar	18.4	32	17
62	Belarus	32.6	15	36	128	Benin	18.0	33	24
63	Georgia	32.4	16	5	129	Niger	17.8	11	25
64	Republic of Moldova	32.3	6	37	130	Guinea	16.7	12	26
65	Uruguay	32.2	43	5	131	Yemen	15.4	13	19
66	Saudi Arabia	31.8	44	6	132	Angola	15.0	34	27

Source: Global Innovation Index Database, WIPO, 2021.

Note: For an explanation of classifications, see Economy profiles, note 1.

High-income	Europe	South East Asia, East Asia, and Oceania	Northern Africa and Western Asia
Upper middle-income	Northern America	Central and Southern Asia	Sub-Saharan Africa
Lower middle-income	Latin America and the Caribbean		
Low-income			

Рис. 2 Рейтинг Глобального індексу інновацій 2021 [147]

Додаток В-2

GII rank	Economy	Score	Income group rank	Region rank	GII rank	Economy	Score	Income group rank	Region rank
1	Switzerland	64.6	1	1	67	Morocco	28.8	6	8
2	United States	61.8	2	1	68	Costa Rica	28.7	18	7
3	Sweden	61.6	3	2	69	Argentina	28.6	19	8
4	United Kingdom	59.7	4	3	70	Bosnia and Herzegovina	28.5	20	37
5	Netherlands	58.0	5	4	71	Mongolia	28.0	7	12
6	Republic of Korea	57.8	6	1	72	Bahrain	28.0	45	9
7	Singapore	57.3	7	2	73	Tunisia	27.9	8	10
8	Germany	57.2	8	5	74	Georgia	27.9	21	11
9	Finland	56.9	9	6	75	Indonesia	27.9	9	13
10	Denmark	55.9	10	7	76	Jamaica	27.7	22	9
11	China	55.3	1	3	77	Belarus	27.5	23	38
12	France	55.0	11	8	78	Jordan	27.4	24	12
13	Japan	53.6	12	4	79	Oman	26.8	46	13
14	Hong Kong, China	51.8	13	5	80	Armenia	26.6	25	14
15	Canada	50.8	14	2	81	Panama	25.7	26	10
16	Israel	50.2	15	1	82	Uzbekistan	25.3	10	3
17	Austria	50.2	16	9	83	Kazakhstan	24.7	27	4
18	Estonia	50.2	17	10	84	Albania	24.4	28	39
19	Luxembourg	49.8	18	11	85	Sri Lanka	24.2	11	5
20	Iceland	49.5	19	12	86	Botswana	23.9	29	3
21	Malta	49.2	20	13	87	Pakistan	23.0	12	6
22	Norway	48.8	21	14	88	Kenya	22.7	13	4
23	Ireland	48.5	22	15	89	Egypt	22.7	14	15
24	New Zealand	47.2	23	6	90	Dominican Republic	22.7	30	11
25	Australia	47.1	24	7	91	Paraguay	22.7	31	12
26	Belgium	46.9	25	16	92	Brunei Darussalam	22.2	47	14
27	Cyprus	46.2	26	2	93	Azerbaijan	21.5	32	16
28	Italy	46.1	27	17	94	Kyrgyzstan	21.1	15	7
29	Spain	44.6	28	18	95	Ghana	20.8	16	5
30	Czech Republic	42.8	29	19	96	Namibia	20.6	33	6
31	United Arab Emirates	42.1	30	3	97	Cambodia	20.5	17	15
32	Portugal	42.1	31	20	98	Ecuador	20.3	34	13
33	Slovenia	40.6	32	21	99	Senegal	19.9	18	7
34	Hungary	39.8	33	22	100	El Salvador	19.9	19	14
35	Bulgaria	39.5	2	23	101	Trinidad and Tobago	19.8	48	15
36	Malaysia	38.7	3	8	102	Bangladesh	19.7	20	8
37	Türkiye	38.1	4	4	103	United Republic of Tanzania	19.4	21	8
38	Poland	37.5	34	24	104	Tajikistan	18.8	22	9
39	Lithuania	37.3	35	25	105	Rwanda	18.7	1	9
40	India	36.6	1	1	106	Madagascar	18.6	2	10
41	Latvia	36.5	36	26	107	Zimbabwe	18.1	23	11
42	Croatia	35.6	37	27	108	Nicaragua	18.1	24	16
43	Thailand	34.9	5	9	109	Côte d'Ivoire	17.8	25	12
44	Greece	34.5	38	28	110	Guatemala	17.8	35	17
45	Mauritius	34.4	6	1	111	Nepal	17.6	26	10
46	Slovakia	34.3	39	29	112	Lao People's Democratic Republic	17.4	27	16
47	Russian Federation	34.3	7	30	113	Honduras	17.3	28	18
48	Viet Nam	34.2	2	10	114	Nigeria	16.9	29	13
49	Romania	34.1	8	31	115	Algeria	16.7	30	17
50	Chile	34.0	40	1	116	Myanmar	16.4	31	17
51	Saudi Arabia	33.4	41	5	117	Ethiopia	16.3	3	14
52	Qatar	32.9	42	6	118	Zambia	15.8	32	15
53	Iran (Islamic Republic of)	32.9	3	2	119	Uganda	15.7	4	16
54	Brazil	32.5	9	2	120	Burkina Faso	15.3	5	17
55	Serbia	32.3	10	32	121	Cameroon	15.1	33	18
56	Republic of Moldova	31.1	11	33	122	Togo	15.1	6	19
57	Ukraine	31.0	4	34	123	Mozambique	15.0	7	20
58	Mexico	31.0	12	3	124	Benin	14.6	34	21
59	Philippines	30.7	5	11	125	Niger	14.6	8	22
60	Montenegro	30.3	13	35	126	Mali	14.2	9	23
61	South Africa	29.8	14	2	127	Angola	13.9	35	24
62	Kuwait	29.2	43	7	128	Yemen	13.8	10	18
63	Colombia	29.2	15	4	129	Mauritania	12.4	36	25
64	Uruguay	29.2	44	5	130	Burundi	12.3	11	26
65	Peru	29.1	16	6	131	Iraq	11.9	36	19
66	North Macedonia	28.8	17	36	132	Guinea	11.6	12	27

Рис. 3 Рейтинг Глобального індексу інновацій 2022 [1147]

Додаток В-3

GII rank	Economy	Score	Income group rank	Region rank	GII rank	Economy	Score	Income group rank	Region rank
1	Switzerland	67.6	1	1	67	Bahrain	29.1	46	9
2	Sweden	64.2	2	2	68	Mongolia	28.8	7	13
3	United States	63.5	3	1	69	Oman	28.4	47	10
4	United Kingdom	62.4	4	3	70	Morocco	28.4	8	11
5	Singapore	61.5	5	1	71	Jordan	28.2	16	12
6	Finland	61.2	6	4	72	Armenia	28.0	17	13
7	Netherlands (Kingdom of the)	60.4	7	5	73	Argentina	28.0	18	6
8	Germany	58.8	8	6	74	Costa Rica	27.9	19	7
9	Denmark	58.7	9	7	75	Montenegro	27.8	20	36
10	Republic of Korea	58.6	10	2	76	Peru	27.7	21	8
11	France	56.0	11	8	77	Bosnia and Herzegovina	27.1	22	37
12	China	55.3	1	3	78	Jamaica	27.1	23	9
13	Japan	54.6	12	4	79	Tunisia	26.9	9	14
14	Israel	54.3	13	1	80	Belarus	26.8	24	38
15	Canada	53.8	14	2	81	Kazakhstan	26.7	25	3
16	Estonia	53.4	15	9	82	Uzbekistan	26.2	10	4
17	Hong Kong, China	53.3	16	5	83	Albania	25.4	26	39
18	Austria	53.2	17	10	84	Panama	25.3	48	10
19	Norway	50.7	18	11	85	Botswana	24.6	27	3
20	Iceland	50.7	19	12	86	Egypt	24.2	11	15
21	Luxembourg	50.6	20	13	87	Brunei Darussalam	23.5	49	14
22	Ireland	50.4	21	14	88	Pakistan	23.3	12	5
23	Belgium	49.9	22	15	89	Azerbaijan	23.3	28	16
24	Australia	49.7	23	6	90	Sri Lanka	23.3	13	6
25	Malta	49.1	24	16	91	Cabo Verde	23.3	14	4
26	Italy	46.6	25	17	92	Lebanon	23.2	15	17
27	New Zealand	46.6	26	7	93	Senegal	22.5	16	5
28	Cyprus	46.3	27	2	94	Dominican Republic	22.4	29	11
29	Spain	45.9	28	18	95	El Salvador	21.8	17	12
30	Portugal	44.9	29	19	96	Namibia	21.8	30	6
31	Czech Republic	44.8	30	20	97	Bolivia (Plurinational State of)	21.4	18	13
32	United Arab Emirates	43.2	31	3	98	Paraguay	21.4	31	14
33	Slovenia	42.2	32	21	99	Ghana	21.3	19	7
34	Lithuania	42.0	33	22	100	Kenya	21.2	20	8
35	Hungary	41.3	34	23	101	Cambodia	20.8	21	15
36	Malaysia	40.9	2	8	102	Trinidad and Tobago	20.7	50	15
37	Latvia	39.7	35	24	103	Rwanda	20.6	1	9
38	Bulgaria	39.0	3	25	104	Ecuador	20.5	32	16
39	Türkiye	38.6	4	4	105	Bangladesh	20.2	22	7
40	India	38.1	1	1	106	Kyrgyzstan	20.2	23	8
41	Poland	37.7	36	26	107	Madagascar	19.1	2	10
42	Greece	37.5	37	27	108	Nepal	18.8	24	9
43	Thailand	37.1	5	9	109	Nigeria	18.4	25	11
44	Croatia	37.1	38	28	110	Lao People's Democratic Republic	18.3	26	16
45	Slovakia	36.2	39	29	111	Tajikistan	18.3	27	10
46	Viet Nam	36.0	2	10	112	Côte d'Ivoire	18.2	28	12
47	Romania	34.7	40	30	113	United Republic of Tanzania	17.4	29	13
48	Saudi Arabia	34.5	41	5	114	Togo	16.9	3	14
49	Brazil	33.6	6	1	115	Nicaragua	16.9	30	17
50	Qatar	33.4	42	6	116	Honduras	16.7	31	18
51	Russian Federation	33.3	7	31	117	Zimbabwe	16.5	32	15
52	Chile	33.3	43	2	118	Zambia	16.4	4	16
53	Serbia	33.1	8	32	119	Algeria	16.1	33	18
54	North Macedonia	33.0	9	33	120	Benin	16.0	34	17
55	Ukraine	32.8	3	34	121	Uganda	16.0	5	18
56	Philippines	32.2	4	11	122	Guatemala	15.8	33	19
57	Mauritius	32.1	10	1	123	Cameroon	15.3	35	19
58	Mexico	31.0	11	3	124	Burkina Faso	14.5	6	20
59	South Africa	30.4	12	2	125	Ethiopia	14.3	7	21
60	Republic of Moldova	30.3	13	35	126	Mozambique	13.6	8	22
61	Indonesia	30.3	5	12	127	Mauritania	13.5	36	23
62	Iran (Islamic Republic of)	30.1	6	2	128	Guinea	13.3	9	24
63	Uruguay	30.0	44	4	129	Mali	12.9	10	25
64	Kuwait	29.9	45	7	130	Burundi	12.5	11	26
65	Georgia	29.9	14	8	131	Niger	12.4	12	27
66	Colombia	29.4	15	5	132	Angola	10.3	37	28

Source: Global Innovation Index Database, WIPO, 2023.

Note: For an explanation of classifications, see Economy profiles, endnote 1.

High-income	Europe	South East Asia, East Asia, and Oceania
Upper middle-income	Northern America	Northern Africa and Western Asia
Lower middle-income	Latin America and the Caribbean	Sub-Saharan Africa
Low-income		Central and Southern Asia

Рис.4 Рейтинг Глобального індексу інновацій 2023 [147]